ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ Ч. 761.

17.512

ОМЕЛЯН ТЕРЛЕЦЬКИЙ

ВПЛИВ ПРИРОДИ
НА ІСТОРІЮ УКРАЇНИ

(4 МАПИ, 1 ДІЯГРАМА, 11 ОБРАЗКІВ)

НАКЛАДОМ Т-ВА „ПРОСВІТА“

ЛЬВІВ — 1930.

З друкарні Видавничої Спілки „Діло“, Львів, Ринок ч. 10

ВСТУПНІ УВАГИ.

Ставлячи тему: „Вплив природи на історію України“, мав я на ціли виказати, що природа, а саме, так звані, географічні умовини, мали великий вплив на минуле України: вони теж мусять мати вплив і на будуче України.

Звичайно на такі справи не кладемо належної ваги, і з того виходить шкода для нас. Не знаючи цих впливів природи, впливів географічних обставин на нашу історію, не можемо нераз зрозуміти, чому в першій половині княжої доби Україна станула на одному з перших місць між народами Европи, а з кінцем XVIII. ст. знайшлася на одному з останніх місць між ними. Не можемо теж справедливо оцінити наших політичних катастроф, не знаючи, яку участь у цьому мали географічні обставини.

Але й для вгляду в наше будуче, дуже помічним буде взяти під увагу вплив природи. Тут найдемо ми підставу, на якій можемо стояти, роздумуючи про будуче. Тут знайдемо теж деякі вказівки щодо нашого будучого...

ПРИРОДА І ІСТОРІЯ НАРОДІВ.

Природа має великий вплив на чоловіка. Бо чоловік є частиною природи, тісно з нею звязаний і підлягає законам природи, подібно як ростини чи звірята. Через те не може бути ніколи так, щоби чоловік став незалежним від природи. Те саме є з народами. Вони теж залежні від природи. Може бути тільки ріжниця щодо ступіня залежности від природи. Як поодинокі люди, так і цілі народи не є однаково залежні від природи, від природних обставин, серед яких вони живуть. Приклад може нам це пояснити.

На далекій півночі, серед снігів та ледів, там, де літо холодне й коротке, де нема майже ніякої рістні, бо є тільки мох і рідонька трава, живуть ескімоси. Там нема ні сел, ні міст, і ескімоси живуть тільки в поодиноких домівствах, віддалених від себе на один або більше кільометрів. Якаж цьому причина? Чому ескімоси не живуть громадно? Причина та, що в тих краях дуже тяжко найти поживу і тому людність резселена дуже рідонько. Щось подібне бачимо в гарячих пустинях, де люди мешкають тільки там, де є джерельна вода. В обох цих прикладах бачимо, як дуже люди є залежні від природи. Але й на степах кількість населення є дуже обмежена, бо вона залежна від кількости товару, а цей (себто товар) від кількости трави. Далеко менше залежною від природи є людність хліборобських країв, ще менше промислових. Тут може виживитися тим більше людности, чим старанніше розведене хліборобське господарство, чим більше розвинутий промисл та торговля. І саме в цім останнім прикладі видко, що в хліборобських чи промислових краях життя народу не так дуже вже залежне від природи, що тут видко вже наслідки людської праці. Але й тут усьому є межа, бо в рахунок входить більший чи менший простір

краю, і цього простору побільшити не можна. Це так, як з хліборобом, що має кілька чи кількана-цять моргів поля. Він може поле уліпшити, він може при старанній управі подвійно а навіть потрійно збільшити плодовитість і видатність свого поля, але дальше цього вже не піде.

Тай ще одно. Природні обставини можуть бути корисні або некорисні. Якщо вони є корисні для народу, то йому легче живеться; нема таких обставин, або вони некорисні, тоді ціла історія народу виглядає зовсім інакше, вона нераз попереплітана ріжними нещасливими, сумними подіями.

Отже стоїть перед нами питання: яке значіння можуть мати природні обставини для даного народу, який вплив вони можуть мати на його волю, на його енергію, на його характер, на його успособлення, тощо? Учені дають на те відповідь, що народи, які живуть в не надто корисних природних обставинах, тай взагалі таких, де для забезпечення життя треба вложити багато зусилля, визначаються силою волі і більшим почуттям потреби орґанізації. На те можна дати дійсно багато прикладів з історії. Дуже добрим прикладом можуть бути дії старинного Єгипту. Єгипет, це країна, де вже давно розвинулася культура. Це огнище культури одно з найстарших, а може й найстарше з усіх, які були на земній кулі. Тут повстала теж дуже давно могуча держава. Яка цьому причина? Бо тут природні обставини були того роду, що вони вимагали великої і зорганізованої людської праці, щоби єгиптяни могли в цім краю добре прожити. Тут треба було передовсім використати виливи ріки Нілю, треба було вибудувати канали і ними розпроваджувати воду по краю, щоби наводнити поля в країні, де дощів є дуже мало. Праця мусіла оплатитися стократно, але до такої праці треба було спільного зусилля, спільного змагання, веденого по певним плянам, наперед обдуманим. Це була праця для загального добра, і від неї не міг ніхто усуватися. Але, щоби так дійсно було, на те треба було якоїсь сили, яка усім тим кермувала би, треба було державної влади. Це зрозуміли зав-

часу єгиптяни, і через те вони давно збудували собі державу.

Іншим прикладом є знову Греція. Там край мало плодовитий, бо гористий, змусив мешканців розвинути енергію на полі промислу й торговлі. Подібно представляється справа з фенікійцями, які замешкували бідний, маленький край, який змушував їх еміґрувати та шукати теж ратунку в промислі та торговлі.

Може одним з найцікавіших прикладів є історія італійського міста Венеції. Венеція повстала таким робом, що наслідком страшних наїздів гунів, якась частина населення втікла перед ними на островці, положені близько берегів в північно-західній частині Ядранського (Адрійського) моря. Побут на малих островах загрожував населенню голодовою смертю, як би не те, що воно взялося до ловлі риб і до торговлі ними. З того розвинулася торговля також і іншими товарами, і наслідок був такий, що Венеція стала одним з найбагатших міст в Европі в середніх віках і була заразом державою, яка мала тоді найбільшу фльоту на світі.

Або й степові народи. Чи не конечність обороняти свої пасовиська перед нападами інших народів змушувала їх орґанізуватися міцно під військовим оглядом, а щоби мати можність перепроваджувати свій товар з місця на місце там, де краща трава, ставляла їм перед очі потребу будовання просторої держави? Усе те наслідки впливу природи, природних обставин. Всюди тут треба було зусилля, збірної праці, щоби народ міг по змозі корисно уладити собі життя.

Інакше знову представляється справа там, де природні обставини надто корисні. Там не треба великої праці, не треба великого зусилля, можна собі самому прожити без цієї допомоги. Але такий нарід не покаже теж і енергії протягом своєї історії. Йому не треба орґанізуватися як єгиптянам, йому не треба промишляти як прожити, як венеціянам. Там одиниця живе сама для себе, там нема потреби орґанізації, нема потреби існування якоїсь кермуючої сили, нема охоти й хисту до будування

держави. А наслідок того? — Прикладом можуть бути азійські Індії, край великий зі сотками міліонів мешканців, які є під пануванням анґлійців, французів та голяндців. А всі ті три народи не мали такої дуже плодовитої землі як Індії і там не жилося так легко, як в Індіях.

З цього виходить: коли народ живе в таких природних обставинах, які не вимагають від нього ні більшої праці, ні спільного зусилля, бо природа дає йому все без труду, то такий нарід ні не навчиться жити зорґанізованим ладом, ні не розвине енергії і не витворить у собі міцної волі. Він перестає бути відпорним на небезпеки, а коли проти нього виступить противник, то він не має змоги, ні хисту себе боронити. Так і сталося з міліонами населення в азійській Індії, де природа дуже улегчує чоловікові життя, дає йому все, не дає тільки способу, як стати свобідним, від нікого незалежним народом...

В цьому випадку надмірна щедрість природи вийшла на шкоду народові. Але й надмірна скупість природи теж ділає шкідливо. Прикладом можуть бути народи, що замешкують дуже зимні краї на далекій півночі. Ці народи все стояли на низькому ступні культури, вони не живуть там громадно, а живуть тільки поодинокими родинами, бо на місці не можна добути поживи для більшої кількости людей. Через те ці народи не створили ніякої орґанізації, ніякої держави і не виказали ніякого поступу в свому розвитку. Життя їх бідне, монотонне, обмежується тільки до здобування поживи, щоби не згинути голодною смертю.

З цього виходить, що ні надто велика щедрість природи, ні її скупість не виходять на добро народам. І тільки в таких краях, де треба праці і зусилля, щоби дістати від природи те, що потрібне для життя, тільки там, де життя не є надто легке, але й не надто тяжке, розвивається добре культура й цивілізація. Там виростають народи, які головну ролю відгривають в історії людства.

Бачимо, що природа є важним чинником в історії народів. Ніодин народ не може резвиватися незалежно від природи; навпаки природа має великий вплив на долю народів, на їх історію.

І тому застановляючися над минувшиною нашого народу, ба навіть і над нашою майбутністю, не можемо не взяти під увагу цього, що й на історію України мала великий вплив природа, і в майбутності вона буде мати такий вплив напевно.

Географічне положення України та його наслідки.

Під географічним положенням краю розуміємо положення краю на земній кулі, його відношення до інших країв та до моря. Географічне положення краю є найважнішим з усіх природних чинників для народу, який цей край замешкує. Україна положена в умірковаиій смузі північної півкулі, це є такій, що не визначається ні таким зимном, як зимна смуга, ні такою жарою, як гаряча смуга. Вона лежить в такій смузі, яка є найкориснішою для розвитку культури й цивілізації і тому саме в цій смузі повстали найдавніші культурні й цивілізаційні огнища. Україна положена в середині цієї смуги, отже не є так зближена до гарячої смуги, як наприклад Греція, Італія, або Палестина, і не є так зближена до зимної смуги, як наприклад Англія, Швеція, Норвегія, або Росія. Це має значіння, бо чим ближче полудня край на північній півкулі положений, тим більше він дістає соняшного тепла і світла. Щодо цього то з Україною йдуть в однім ряді між іншими такі краї: північна Франція, полуднева Німеччина, Чехо-словаччина, полуднева Польща, північна Ромунія, північний, Туркестан, північна Монголія, північна Манджурія, Зелений Клин (край положений над рікою Амур, замешкалий в більшости українцями), північна частина Американської Унії та полуднева Канада. З цих країв усі азійські краї ніколи не були замешкалі цивілізованими народами; бо хоч вони мали однакове положення з Україною чи північною Францією і діставала однакову кількість соняшного світла й тепла, проте вони мали за мало повітряних опадів, і були всунені надто в середину азійської суші, здалека від моря, придатного до постійної плавби, і через те доступ до цих країв був усе тяжкий. Інакше було в згаданих тут европейських і американських краях, і тому тут розвинулася культура й цивілізація. А найскорше вона розвинулася у Франції і на Україні. Учені кажуть, що на Україні була вже культура коло 3000 року перед Христом.

Коли приглянемося географічній карті Европи, то побачимо, що Україна лежить у полудневій частині східної Европи. Вона сусідує з Чорним морем, але незважаючи на те, вона має континентальний характер, бо вона з трьох боків сусідує з континентом (сушею), а тільки з одного боку з морем. І відповідно до того усі наші держави, чи то Київська держава, чи Галицько-волинська, чи то держава з козацької доби, чи врешті найновіші наші держави, що повстали в 1917—1918 роках, усі вони були „континентальними“ (сухопутними) державами. Їх сила, їх інтереси, їх звязки лежали на континенті, а не на морю, і український народ був усе континентальним народом, а не морським. Його торговля відбувалася головно сушею, а не морем, а й війни провадив він теж головно на суші, а не на морю. Так було протягом цілої нашої історії, так воно є й тепер. Київська держава повстала далеко від Чорного моря, бо над середнім Дніпром, Галицько-волинська теж в глибині суші, бо над середнім Дністром і над притоками Припяти. Таксамо українська держава козацької доби не була звязана з морем; вона була континентальною державою і ніколи не дійшла до моря. Таксамо найновіша українська держава, чи ся над Дніпром, чи ся над Дністром повстали в осередках, положених далеко від Чорного моря. А й нинішня Радянська Україна, хочби вона була й незалежною державою, то вона не стояли би міцно на Чорному морю і не мала би обезпеченого фронту від сторони моря так довго, як довго вона не відбере від Росії Крим.

Очевидячки, це дуже добре зрозуміли московські політики і через те вони насильно відорвали Крим від України і прилучили його до Росії. Те саме зробили вони і з нашою Кубанщиною, яка теж має велике значіння завдяки свому сусідству з Чорним морем тай з Каспійським.

Цей континентальний характер української території мав очевидячки свої наслідки. Першим і головним наслідком було те, що Україна все мала і має багато сусідів і то дуже ріжнородних. На заході таким сусідом була і є Польща. Аж до XIV. століття вона зовсім не була небезпечним сусідом для України. Київська держава, хоч і поділена від XI. століття, всеж таки мала настільки сили, що не потрібувала боятися Польщі. А хоч були випадки, що наприклад Володимир Великий ходив походом у глибину Польщі, таксамо провадив війну з Польщею Ярослав Мудрий, як з другого боку Болеслав Хоробрий на спілку з Святополком I. провадив війну з Ярославом Мудрим, проте до якихось територіяльних змін не прийшло. А втім Червенські городи, які дісталися хвилево під польське панування, зісталися всеж таки при державі Рюриковичів. Таксамо таких змін не було, відколи повстала могуча держава: Галицько-волинська. Всеж таки польського сусіда треба було мати на увазі і це було завданням Галицько-волинської держави протягом цілого її існування. Але далеко більшу вагу здобув собі наш західний сусід, почавши від XIV. ст. З приходом Польщі на українські землі ціла наша історія звязана з історією Польщі з одного боку польською політикою, що змагала до зміцнення польського панування на добутих землях, а з другого боку тим спротивом, який виявляв на цю політику український народ аж до найновіших часів.

Другим нашим сусідом була і є Московщина. Вона пізніше входить як чинник української політики, але вже в другій половині XII. ст. володимирсько-суздальські князі зачинають втручатися в українські справи, а почавши від XVI. століття московські царі послідовно змагають до прилучення українських земель до своєї держави, і врешті це удається їм майже в цілости при кінці XVIII. століття. Тай і вислід нашої визвольної боротьби в найновіших часах став таким, що Україна таки зістала звязаною з Московщиною.

Про білорусів та про ромунів не буду тут говорити, бо оба ці сусіди не вимагали особливої уваги України. Останні що йно в XIX. століттю стали для українців невигідним сусідом, з яким нам треба рахуватися.

Але за те дуже небезпечними сусідами були все ріжні степові народи на сході. Наша історія переповнена боротьбою зі степовиками і не даром тому названо Україну „заборолом культури й цивілізації перед степовиками". Але тут зайшли найбільші зміни. Давніх степовиків приборкано, і то головно українськими руками, і тепер тут на цьому фронті показуються ріжні корисні для нас можливости, зваживши, що українська кольонізація йде до Підкавказзя та до берегів Каспійського моря.

Таким робом видно, що Україна протягом цілої своєї історії мала до діла особливо з трьома сусідами: з поляками, з москалями та зі степовиками. Усе те було наслідком континентального характеру української території.

Але не тільки політичні відносини важні. Україна була звязана зі своїми сусідами культурними й цивілізаційними звязками. Україна мала культурний і цивілізаційний вплив на Польщу й на Москву. Це було так за часів розквіту за княжої доби, а почасти й за козацької доби. Київ був культурним і торговельним осередком не тільки для України, але й для цілої східної Европи. А коли в нас зачався занепад, тоді на наших землях прийшли до значіння польські впливи, а потім і то на Великій Україні московські. Усе те знову показує, як історія України тісно звязана зі східноевропейським континентом, як вона звязана з історією сусідів. Це не те, що Англія або Японія, обі положені на островах, і обі розвивалися самостійно, без таких міцних звязків зі сусідами.

При континентальнім характері нашої історії не багато зісталося місця для впливів Чорного моря на нашу історію. Тільки дуже короткий час українська політика була звернена в сторону Чорного моря — це було за часів князів Олега, Ігоря та Святослава Хороброго, — а цілий час наша політика займалася континентальними справами. І тепер також так справа представляється і вона буде такою і в майбутності, коли Україна стане незалежною, і взявши в своє посідання Кримський півострів, стане міцно на берегах Чорного моря. Ми зістанемося континентальним народом, таксамо, як москалі, поляки чи ромуни. І це є один такий вплив природи на нашу історію і на нашу майбутність.

Але не можна заперечити, що Чорне море мало теж вплив, хоч не такий великий, на нашу історію. Туди йшли торговельні шляхи з України до візантійських країв, до найбільшого тоді міста в Европі, Царгороду, і звідси на Середземне море і до арабських країв. Морський шлях є найвигіднішим і найдешевшим торговельним шляхом, і тому морські торговельні шляхи мають велике значіння в світовій торговлі. Так було також і за княжої доби тимбільше, що тоді не було ні залізниць, ні битих шляхів. Завдяки Чорному морю торговельні відносини між Україною і Візантією були дуже оживлені. У звязку з торговлею йшла з Візантії культура й цивілізація на Україну і тим пояснюється, що Україна в XI. століттю стояла під цим оглядом на переді між европейськими народами, а Київ побіч Царгороду і Венеції був найбільшим містом в Европі.

В тих часах багато кораблів київських купців їздило по Чорному морю, і показувалася на цьому морю від часу до часу і воєнна фльота Київської держави. Князі Олег і Ігор відбували свої походи на Царгород з великим числом кораблів. Тоді називано Чорне море „Руським морем". І коли степовики відтяли Київську державу від Чорного моря, то це мало зараз лихі наслідки. Оживлена колись торговля з Візантією підупала, а Київ тай взагалі Київська держава зачала бідніти.

За козацької доби Чорне море не мало такого великого значіння для України через те, що Україна була відтята татарами від моря, і через те, що тоді вже не було багатої і культурної Візантії, а на руїнах її стояла турецька держава, яка замість культури принесла знищення. І тому всі краї, що дісталися під турецьке панування дуже збідніли, не було що вивозити з краю, і не було за що привозити товарів із заграниці. Через те Україна, хочби була й мала добрий доступ до Чорного моря, не могла рахувати на таку оживлену торговлю, як це було давніше. Але український народ не відчужився від Чорного моря навіть і тоді, а памятав усе геройства козаків, які вони показували в боротьбі з турками на Чорному морю.

В новіших часах, відколи знищено кримську орду, зачало знову збільшатися значіння Чорного моря. Не було вже перешкоди в торговлі і вона збільшилася, особливо тоді, як чорноморські степи покрилися українською пшеничкою. Одеса й Херсон стали головними пристанями, звідки вивожено українське збіжжя Чорним морем, Босфором і Дарданелями на Середземне море і далі до країв полудневої Европи.

Росія вміла оцінити значіння Чорного моря і тому російське правительство стояло на тому, що треба Україну разом з її морськими берегами за всяку ціну як найтісніше звязати з російською державою. Тому для нас є зрозумілим, чому царська Росія так боялася самостійницьких змагань на Україні, чому вона наказала проклинати по церквах великого гетьмана Івана Мазепу, та переслідувала український дух. Указ з 1876. року, яким заборонено друкувати на Україні і в Росії українські книжки, непризнавання окремішности українського народу та голошення підплаченими аґентами російського правительства про „єдинство русскаво народа", все те було наслідком такого погляду російських політиків, що Росія без берегів Чорного моря не моглаби розвинути своєї могучости. Тим належить також пояснити й те, чому й сьогодні московські большевицькі політичні

круги не хочуть виректися за ніяку ціну України і змінивши тільки методу, держать Україну під своїм пануванням, та нищать усякі змагання, що йдуть по шляху до політичної незалежности України. А доказом того є те, що Крим получено з Росією, а не з Україною, бо йшло о те, щоби могти заатакувати на всякий випадок Україну не тільки від півночі і сходу, але також і від полудня, від сторони моря.

Але нам українцям треба мати на увазі Крим! Чорне море завсіди буде мати значіння для України, а значіння його збільшиться дуже, як турецькі краї і взагалі краї Передньої Азії зачнуть загосподарюватися та підноситися економічно. Поступ під цим оглядом видно на наших очах, передусім в Туреччині, а також у Палестині. А коли матеріяльний добробут збільшиться, то тоді пригадаються часи, як Україна за княжої доби провадила торговлю з багатими візантійськими і арабськими краями.

Отже з цього видно, що географічне положення України не все мало однакове значіння. За княжої доби воно було тому корисне, що Україна була положена недалеко від цивілізованих країв візантійських і арабських. Не тільки Чорним морем, але здовж його берегів йшли торговельні шляхи до візантійської держави і до арабського каліфату. І ніодин европейський край з виїмком Італії не міг під цим оглядом рівнятися з Україною. Далеко гірше положення мали тоді наші сусіди: москалі й поляки. Москалі жили тільки тим, що дістали з України, а Польща була далеко відсунена від західної цивілізації, якої осередком була тоді Італія. Завдяки такому географічному положенню Україна перевищала в X. і XI. століттю своїх сусідів під кожним оглядом: як щодо письменства („Слово о Полку Ігоревім", „Слово Іляріона", літописи й повісти) і мистецтва (славні малюнки в церкві св. Софії в Київі), так і щодо політичного значіння Київської держави (зносини з Візантією, боротьба зі степовиками), і її багацтва (оживлена торговля, Київ найбільше місто в Европі по Царгороді й Венеції). Не диво тому, що полыський князь Болеслав Хоробрий, побачивши Київ не міг начудуватися його багацтву, а Болеслав Сміливий так довго перебував у Київі, як союзник тодішнього київського князя, аж поки його звідси не позбулися кияни. І якби не сусідство зі степом, зі степовими народами, то Україні міг тоді кожний нарід завидувати її географічного положення.

Але так було тільки за княжої доби, поки існувала візантійська культура й цивілізація, та арабська цивілізація. В XIII. століттю настала велика зміна. Наслідком страшних татарських нападів арабські краї стали руїною. Замість високої цивілізації настала там темнота, а разом з нею прийшов матеріяльний упадок. В половині XV. століття сталося те саме з візантійською культурою і цивілізацією і на руїнах розсілася варварська тоді орда османських турків. Україна втратила відразу цивілізованих сусідів, яким багато завдячувала, а дістала нового, який звязався зі степовиками. І тепер не було що дивитися на полудне чи на схід; треба було шукати нових культурних звязків, а ці звязки могли прийти тільки із заходу при посередництві Польщі.

Тим способом світове становище України погіршилося основно. Від полудневого-сходу загрожували Україні варварські магометани, а до осередка західної цивілізації було далеко. Сталося так, що нерахуючи наших північних сусідів, москалів, ми були найбільше віддалені від західних цивілізованих країв. Від того часу ми підпали під культурний та політичний вплив Польщі. Це було так за козацької доби.

Від половини XIX. століття зачало світове становище України знову поліпшуватися. По перекопанню Суезького каналу дуже оживилася торговля на Середземнім морю, а в звязку з тим і на Чорному морю. А коли піднесуться краї Передньої Азії, тоді Україна буде могла увійти з ними в тісні торговельні зносини.

Це може статися у недуже далекій майбутності. Вже сьогодні Туреччина зачинає підноситися

Норвегія
Швеція
Англія
Варязьке море
Естії
Новгород Великий
Псков
Литва
Полоцьк
Смоленськ
Болгари
Біла Русь
Турів
Україна
Київська Держава
Київ
Переяслав
Вишгород
Звенигород
Галич
Польща
Чехія
Угорщина
Печеніги
Белгород
Женева
Мілан
Венеція
Равенна
Мавританія
Рим
Неаполь
Сербія
Дирнов
Руське море
Адріянополь
Сіноте
Трапезунт
Царгород
Нікея
Ангора
Середземне море
Палермо
Візантійське Цісарство
Магометанські Держави.
Александрія
Чорне море
Каспійське море
Осетія
Кавказ
КУЛЬТУРНІ ОБЛАСТИ
КОЛО 1000 Р.
Візантійська Культура
Західна Культура.
Арабська Культура.
Огнища Культури.

економічно; робляться заходи в цім згляді щодо Палестини, а колиб здійснено проект штучного наводнення Мезопотамії, як це було за часів старинного Вавилону, то й Мезопотамія моглаби стати багатим краєм, який продукувавби у великій кількости пшеницю і бавовну. Тесаме може статися з Туркестаном, де можна теж продукувати бавовну на велику скалю. А одно й друге станеться напевно, бо людям чим раз тісніше на світі. А втім це буде лежати в інтересі великих капіталістів, щоби ці краї піднести з упадку та могти робити там свої інтереси. Україна повинна бути на те приготована, щоби при відбудові тих країв теж і для себе здобути відповідні користи. А треба і те памятати, що Україна лежить на найкоротшому шляху, що веде зі середньої Европи до багатих азійських Індій і колиб такий шлях отворено, то Україна моглаби з перевозової торговлі мати теж великі користи.

Взагалі видно, що український народ не може тепер нарікати на ґеоґрафічне положення свого простору. Завдяки йому світове становище України стає постепенно чим раз ліпше. І це може кожного українця тішити, як він знає, що ґеоґрафічне положення України мало великий вплив на її минуле. Це його переконає, що й в майбутности так буде, а з усього виходить, що це ґеоґрафічне положення вийде Україні на користь.

Простір України і його відношення до населення.

Східна Европа відріжняється від західної Европи передусім великим простором. Усе тут велике: височини, низини, ріки. Народи розсілися тут на великих просторах, а їх держави теж звичайно великі простором. Простір, на якому мешкає сьогодні український народ, цебто його етноґрафічний простір, має около 850.000 квадратових кільометрів. Цей простір більший від етноґрафічного простору: німців, французів, еспанців, італійців; від польського етноґрафічного простору більший майже три і пів разів, так само від румунського, а від мадярського більший вісім разів. Тільки московський етноґрафічний простір перевищає український о $1^1/_2$ раза. Протягом історії цей простір змінявся. В перших часах існування Київської держави він був менче-більше такий великий як сьогодні, (але рідко заселений). Потім наслідком приходу степових орд на українські степи, значно зменшився, і в часі виступу Богдана Хмельницького був майже о половину менший ніж сьогодні. Почавши від часів Хмельницького він зачав збільшатися і остаточно дійшов до нинішнього великого простору.

Ріжно представлялася щодо простору, українська держава протягом історії. Найбільшою була Київська держава за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Вона обіймала великі простори східної Европи, нетільки етноґрафічний простір наших предків, але також предків білорусинів і великоросів. В Европі вона була найбільшою державою що до простору а від тодішньої Польщі була сім разів більшою. І сьогодні ніодна держава, за виїмком одної тільки Росії не має таких великих посілостей в Европі, як наша Київська держава з часів, як ще не була поділеною.

А держави можуть дуже ріжнитися від себе що до простору. Вони можуть бути навіть зовсім малі що до простору так, що одно місто є заразом державою, але можуть бути навіть далеко більші, як наша Київська держава. Так наприклад нинішня Британська держава федераційна має простору понад 38 міліонів квадратових кільометрів, Радянська Унія має понад 21 міліонів квадратових кільометрів, китайська держава має 11 міліонів квадратових кільометрів, а такою самою великою що до простору була татарська держава в часі, як іще не поділилася на орди. Старинна римська держава мала 5 міліонів і 300 тисяч квадратових кільометрів. Це держави великани що до простору. Давня Київська держава зі своїми півтора міліо-

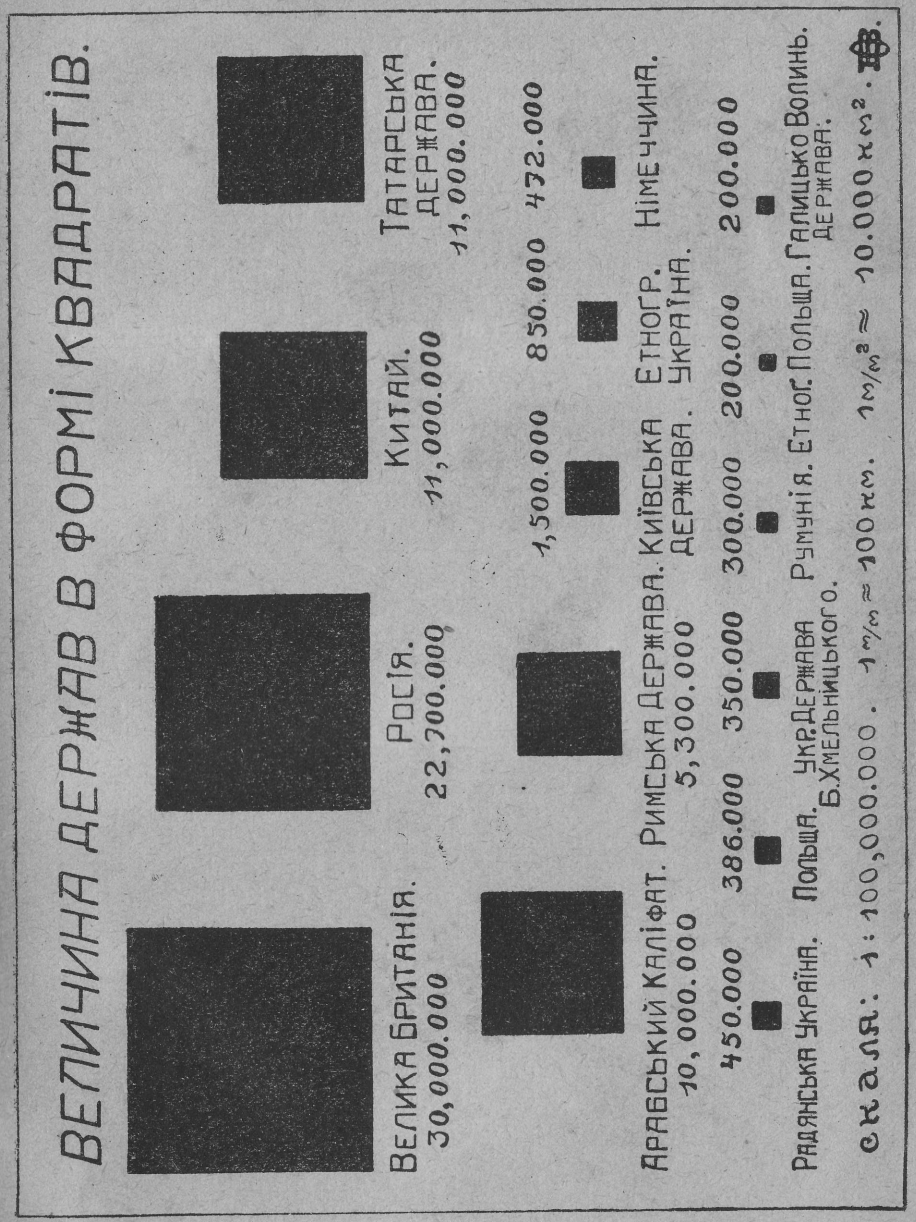
нами квадратових кільометрів була далеко меншою від цих великанів, але між цим, що було тоді в Европі, вона стояла на першому місці.

Далеко меншою була Галицько-волинська держава. Вона не обіймала цілого етноґрафічного українського простору і була трохи меншою, як нинішня Радянська Україна, з тим однакож, що вона обіймала всі українські етноґрафічні землі, що тепер належать до Польщі, і крім цього східну Волинь, східне Поділля, Бесарабію і майже цілу нинішню Молдавію.

Українська держава козацької доби була такою великою що до простору, як Галицько-волинська держава. Але такою вона була тільки за Богдана Хмельницького. За його наслідників простір її зменшився, а по упадку Петра Дорошенка, за часів Івана Мазепи і вже аж до свого упадку була такою великою, як українські землі, що тепер належать до Польщі. За новіших часів найбільшою була ця українська держава, яку признано в Берестю, а нинішня Радянська Україна має около 460 тисячів квадратових кільометрів і є щодо простору більшою ніж Галицько-волинська, або держава Богдана Хмельницького.

З усіх держав тільки одна Київська обіймала цілий етноґрафічний український простір; усі інші обіймали тільки більшу чи меншу його частину. А при тім тільки Галицько-волинська держава мала свій осередок на заході над Дністром і над притоками Припяти з правого її берегу, західно-українська держава з 1918. року мала свій осередок тільки над Дністром, всі інші вязалися з Дніпром та його притоками.

Для держави не є байдужий її вид. Під цим оглядом ріжняться теж дуже держави між собою. Найліпшим видом для держави був би такий, щоби держава розтягалася від свого осередка рівномірно на всі сторони, бо тоді всі частини держаться міцніше осередка, і таку державу легче обороняти підчас війни. Найгіршою формою є видовжена форма держави, бо тоді найдальше положені частини держави можуть бути дуже легко відтяті від

держави. Таку невигідну форму має нинішня чехословацька і австрійська держава. Усі українські держави мали форму корисну, бо простір держави розтягався менче-більше рівномірно на всі сторони. А втім це відповідало видови українського етноґрафічного простору, який хоч дальше простягається в напрямі від заходу до сходу, ніж у напрямі від півночі до полудня, то однакож ця довжина ослаблена тим, що й ширина є доволі велика. А втім і цей видовжений вид був причиною, що за виїмком Київської держави ніодна з українських держав не обіймала цілого простору від заходу на схід. Легче було обняти український етноґрафічний простір в ширину і тому нинішня Радянська Україна обіймає майже цілу ширину українського простору від півночі до полудня, не рахуючи очевидячки Кубанщини. Таксамо представлялася під цим оглядом українська держава за Богдана Хмельницького і таксамо представлялася справа що до Галицько-волинської держави, яка, за виїмком Закарпатської України, обіймала цілу ширину українського етноґрафічного простору.

Але сам простір держави не рішає про силу держави. Маленька простором венецька держава, яка обіймала тільки місто Венецію і невеликий пояс землі над морем, була за часів княжої держави одною з найбагатших і найбільш могучих держав. А нинішня Перська держава, хоч кілька разів простором більша від Франції чи Німеччини є зовсім слабонькою державою, з якою ніхто не рахується, і існує тільки тому, бо Анґлія і Радянська Унія взаїмно не допускають себе до забрання Персії. Це тому так буває, бо сила держави залежить від ріжних чинників, а передусім від того, яке є відношення кількости населення до простору держави.

Для кожної держави є дуже важне, щоби між простором держави а її населенням було „правильне“ відношення. Під „правильним“ відношенням розуміємо те, щоби в державі не було ні за мало, ні за багато населення. Одно й друге виходить на шкоду державі. Як що населення є за

мало, тоді простору є за багато, і він не є як слід використаний. В таких державах, як було багато лісів, то він зіставав не проріджeним, а через те комунікація була утруднена, між населенням не було тіснішого звязку, не було виміни товарів, не було торговлі, а населення розділене на ґрупи, відділені від інших таких ґруп лісами. Ґрупи жили кожна осібним життям. Таке населення тяжко було зібрати разом, тяжко його зорґанізувати, а де нема орґанізації, там не може бути сили. Така держава не може бути могучою. Ми кажемо тоді, що держава „не перемогла простору“.

Але подібно представляється справа і в краях з інакшим виглядом, нелісистим. Возьмім для прикладу такий край, який має дуже мало лісів і дуже мало повітряних опадів і мало населення. В такому краю ґрунт має за мало води і через те він мало родючий і народ бідний. У такому краю треба би тільки більше людей, а справа пішла би зараз інакше. Бо тоді знайшлося би багато рук до праці, які побудувалиби канали, де збираласяби річна вода, яку можнаби розпроваджувати в часі посухи по полях. Так було наприклад в стариннім Вавилоні тоді, як було там багато людей. Тепер там населення мало і край світить руїнами і пустинями. Держава не перемогла простору.

Тільки тут треба одно застереження зробити. З того часу, як побудовано залізні шляхи, подорож по великих просторах стала дуже улегшеною і через те простір дуже значно змалів. Його тепер далеко легше опанувати, ніж це було давнішими часами і тому держави навіть і з рідшим населенням можуть бути могучі. Прикладом цього може бути Американська Унія. Всеж таки це належить до виїмків, і тут заважили особливші обставини, а передусім велике багацтво краю що до земних скарбів тай корисне положення держави з огляду на природні межі і на сусідство слабих держав. А протилежним до того прикладом є те, що маленька простором Німеччина показалася у світовій війні міцнішою від великої що до простору Росії.

Але для держави також недобре, як вона має за багато населення. Тоді населення не може найти засобів до життя, між населенням панує біда й нужда. Населення невдоволене з обставин, невдоволене з держави і в такому краю боротьба о життя є дуже завзятою. Одиноким ратунком є тоді еміґрація; коли її нема, тоді приходиться до безробіття, далі до забурень і врешті до революції. Така держава, з таким перенаселенням також не є могучою. Вона, наражена на політично-суспільні потрясення, не може довго устоятися і упадає, оскільки не настане якась цілковита зміна в обставинах населення.

З усього того бачимо, якою важною справою є, щоби між простором держави і її населенням було правильне відношення, щоби цього населення не було за мало ані за багато, або — інакше кажучи — щоби держава не була що до простору ні за велика, ні за мала для населення.

А при тім треба ще одно мати на увазі. Не можна ніколи означити, як велика кількість населення повинна замешкувати даний простір. При такім самім просторі краю і кількости населення відношення кількости людности до простору держави буде раз правильне, раз неправильне. Ця ріжниця буде виходити з того, що один край завдяки своїм природним багацтвам може виживити більше людей, а інший край цього зробити не може.

Тепер можемо подивитися, як під тим оглядом представлялися українські держави. Київська держава була найбільше просторою від усіх пізніших українських держав і від усіх тодішних держав в Европі. Чи було правильне відношення між простором цієї держави а її населенням? Дуже велика шкода, що не знаємо кількости людности, яка замешкувала Київську державу, бо тоді не тільки у нас, але взагалі ніде не роблено списку людности. Через те можемо мати тільки дуже загальні відомости про кількість населення в Київській державі. Всеж таки дещо можемо сказати. Учені рахують, що на одно плем'я, яке ще почувається до родової

спільноти, не можна більше рахувати як кількадесять тисяч осіб (25.000—40.000). Зважившись, що в Київській державі було кільканацять племен, ціла маса населення не була би більшою від пів міліона. З того значно переважаюча кількість належала до предків українського народу, бо українських племен було найбільше. Чи цей рахунок вірний, годі знати, але помилка не може бути занадто велика. Тай не могло тут бути населення численне, зважившись, що в тих часах східна Европа була покрита лісом, а там, де була орна земля, теж не багато людей могло мешкати, бо рільна господарка була дуже проста й недбала. В гру входило також скотарство й ловецтво, але з цього надто багато людей не могло виживитися, як це показують і тепер краї, де люди з цього живуть. Виходить отже, що населення Київської держави було рідонько. Воно було густішим тільки там, де повстали міста, де йшли торговельні шляхи, отже над ріками, а передусім над Дніпром. Решта краю була рідонько заселена, а були напевно великі лісові простори, де населення таки зовсім не було. І такий стан зараз показав свої наслідки. Київська держава стала великою, але вона не зорґанізувалася належито. Порозділювані лісами поодинокі країни зачали жити осібним життям, і це привело до того, що ця держава недовго удержалася в єдинстві, а потворилися осібні політичні простори зі своїми осібними осередками. На українських землях побіч Київа: Галич і Володимир, на білоруських: Смоленськ і Полоцьк, а на московських: Новгород Великий Володимир над Клязмою і Суздаль, вкінці Москва. Таким робом цей великий простір не вийшов на користь Київській державі, її простір був за великий для населення. Київська держава „не перемогла простору".

Далеко корисніше представляється справа з Галицько-волинською державою. Вона була далеко меншою що до простору, а тимчасом населення збільшилося. І це видко зараз по історії цієї держави. Вона була ліпше зорґанізованою, як Київська держава, тут витворилися вже виразніші

суспільні верстви наслідком ліпшого загосподарювання краю. Тут населення збільшалося рік за роком, не тільки наслідком природного приросту, але ще й тому, що сюди тікала людність зі загроженої нападами степовиків східної України. А втім тут не було можливости такої безмежної еміґрації, як це було в Київській державі. Про загрожений полудневий схід не було що думати, від півночі перешкоджували пинські багна, від заходу була Польща, а від полудня Карпати. При недостатку еміґрації населення повинно було збільшатися. Це причинилося очевидячки до зміцнення Галицько-волинської держави і вона тому не розложилася так на части, як давня Київська держава.

У часах, як повстала українська держава, збудована Богданом Хмельницьким, населення Европи було далеко більше, ніж за княжої доби. Очевидячки і населення України збільшилося, хоч певно не так, як там далеко на заході, бо Україна дуже терпіла в XVI. століттю від татарських нападів. І тому тепер не було мови про повстання осібних політичних частин, з яких витворилися би осібні держави. Тепер повстала тільки одна українська держава. І хоч було у нас нераз і двох гетьманів, а навіть і більше, то всеж таки вони не стояли побіч себе так, як колись Київ і Галич, але взаїмно себе виключали, поборювали. Їх існування було забезпечене тільки при единстві тодішньої української держави. А втім треба тут іще одно завважити. Коли козацько-українська держава не могла належито зорґанізуватися і зміцніти, то побіч ріжних інших причин входило в гру й те, що наслідком можливости в тих часах еміґрації на схід, на Слобідську Україну, населення не збільшалося так, як цього треба було, воно не звязалося тісно із землею, і кожної хвилі, як тільки боротьба о життя ставала тяжчою і вимагала більшого зусилля, воно тікало на схід і через те ослаблювало українську державу. Такий стан був аж до кінця існування української держави козацької доби і перейшов у XIX. століття. В XIX. ст. український етноґрафічний простір дуже поширився і українська кольонізація не тільки, що станула міцно на берегах Чорного моря і Озівського, але зайшла аж під Кавказ та посунулася аж до берегів Каспійського моря. Ця кольонізація йшла так скоро, що вона може йти в порівнання хиба тільки з кольонізацією московською або американською. Це та кольонізація, яка зісталася в звязку з українським етноґрафічним простором, бо кромі того українська кольонізація йшла на полудневу Сибір і до Америки. Але хоч кольонізаційні можливости існували й далі і українська народня маса могла поширятися далі у напрямі до Кавказу і до Каспійського моря, то всеж таки населення в середних українських землях зачало густіти і зявився голод на землю. Це не було однакож наслідком того, що український етноґрафічний простір був за малий для населення, а просто тому, що великі простори землі були в руках поміщиків. Настали нездорові економічні відносини, і це було одною з дуже важних причин революції на Великій Україні в 1905. і 1917. роках. Революція скінчилася тим, що велику земельну власність знищено, а на місці її розсівся український, покищо зубожілий, дрібний земельний власник. Це відразу змінило відношення населення України до її простору. Простору стало тепер більше і відношення між простором і населенням стало правильніше. Населення може тепер збільшатися, воно обсяде густіше землю, та не дасть себе від неї відірвати нікому, хочби як до того змагали комуністичні теоретики. Але український етноґрафічний простір зовсім не є і тепер за великий, як це було за часів Київської держави. Густота населення буде далі збільшатися, а це станеться особливо тоді, як хліборобська культура піднесеться і як в місцях, де є мінеральні скарби, розвинеться ліпше промисл. І тоді на українськім етноґрафічнім просторі буде могло мешкати не тільки понад 50 міліонів населення, (враховуючи тут очевидячки і не-українців), як це є тепер, але далеко більше: може з яких навіть і 70 міліонів мешканців.

І це вийде тільки на користь Україні, бо чим більше населення може виживитися на данім про-

сторі, чим воно буде густіше, тим більше буде потрібною орґанізація людности, а це причиниться до зміцнення української держави.

Тай ще одно треба мати на увазі. Історія виказує, що на малих просторах розвивалася культура й цивілізація скорше ніж на великих просторах. Це можна переконатися, коли наприклад порівняємо велику французьку революцію з 1789. р. з великою східно-европейською революцією з 1917. року. Франція далеко менша від Росії і тому там революція ішла далеко скорше ніж у Росії. Те, що тут тягнеться роками, там кінчилося місяцями, а то й тижнями. Прикладів такого приспішеного життя можнаби найти багато. В старинних Атенах життя ішло так скоро, що протягом одного століття Атени пережили дуже багато важних історичних подій.

Інша річ, що таке життя, яке розвивається на малих просторах, скоро старіється, і як скоро дійшло до розквіту, так скоро клониться до упадку. І тому ціла історія старинної Греції тягнулася тільки кількасот років, і при кінці Греція вже не була придатна до дальшого самостійного життя. Недовше існувала Картаґіна і так само Венеція чи Ґенуа (італійські міста—держави). Усе те були держави з малими просторами.

Наша історія виказує цілком щось інакшого. Бо хоч у нас переривався гарний розквіт і наставав занепад, то однакож це не був кінець нашої історії, кінець нашого розвитку. По занепаді, що закінчував княжу добу, настало у нас знову відродження, а потім і нова українська держава, збудована козаками. А коли й ця держава впала, то зараз знову зачалося відродження з кінцем XVIII. століття, а по стокільканацяти роках найновіша українська держава з 1917. і 1918. рр. Наша держава з княжої доби була впала по 600-літньому існуванню, час мало що коротший від історії старинної Греції. Козацько-українська держава, рахуючи і її підготовку: Запорозьку Січ, існувала тільки 230 років, але вона не впала наслідком старечости, нездатности до життя таксамо, як і Галицько-волинська.

Внішні обставини були причиною упадку одної і другої держави і вони впали в молодечому віку, здатні до дальшого життя.

Тай взагалі в нашім народі видко ще молодечість з усіма її ясними і темними рисами. Це було видко дуже добре при будові найновішої держави, чи тут над Дністром, чи там над Дніпром. Великий розмах, великі пляни, захоплення, поспіх у діланню (ріжнородні реформи, навіть подружого закона), посвята для доброї справи, але при тім за мало почуття конечної орґанізації і карности, необдумані пориви, недостаток орієнтації що до дійсного стану справи, усе риси, які характеризують діла молодих народів.

Історія нашого народу, від часу, як у нас зачалася культура й цивілізація тягнеться вже около 1000 років, а не зважаючи на те український народ ще молодий. Перед ним є майбутність. А що воно так є, то це треба завдячити великому українському етноґрафічному просторові, який так багато праці вимагає, щоби його в цілости побороти, що перед українським народом стоїть ще дуже довга й почетна праця.

Великий простір України мав в минувшині також оборонне значіння при всяких внішних наїздах. Завдяки цьому людність мала де тікати перед нападами степовиків, і коли Україна дісталася під панування Литви і Польщі, то ні одна ні друга держава не могли зовсім опанувати простору. Вони не мали настільки сили, щоби такі великі простори оборонити перед степовиками, а їх панування не стояло міцно на найдальше на схід висунених просторах України. Це мало своє значіння, бо це уможливило повстання самостійної козаччини і врешті козацько-української держави. А коли побіч Польщі також і Москва виступила з претенсіями до України, то обі ці держави прийшли до переконання, що завдяки великому просторові України, її не так легко опанувати і тому вони поділилися Україною. Щойно мусіла Росія вирости на величезну державу, щоби змогла після поділу

Польщі опанувати українські простори. Сьогодні обороннісгь великого простору зменшилася наслідком існування залізних шляхів тай літаків, всеж таки значіння простору дається і тепер іще знати, а доказом того є невдатний похід польських військ на Київ у 1920. році.

Межі України. Прямовісна будова України. Ґрунт.

Дуже важне для держав і народів є, чи вони мають природні межі чи ні. Межі держави, які не є природними, називаються штучними. Природними межами називаємо: морське побережжя, гори, ріки (особливо більші), озера, багна, пустині та ліси.

Найліпшою межею є морське побережжя. Держава, яка має такі побережжя, не має ніяких сусідів, через те вона безпечніша перед нападами. Такою державою є Велика Британія та Японія. Доброю межею є теж гори. Такою межею є наприклад межа між Францією і Еспанією (гори Піренеї), або межа між Чехо-словаччиною і Німеччиною (Чеські гори). Ріки, особливо великі, є теж доброю межею, наприклад ріка Дунай між Болгарією і Ромунією. Не такою доброю межею є багна і ліси, особливо тепер, при уліпшенню комунікації. Багна чи ліси, тягнуться широким поясом, а держави мусять мати докладно означені межі. А втім багна дадуться осушити бодай в деяких місцях, а ліси можна повитинати. Пустині теж не означують докладно межі, а втім у цивілізованих краях нема пустинь.

Природні межі мають для держави оборонне значіння. Не тільки дістатися на остров є тяжко, але також перейти з більшою армією через гори не є так легко. Прикладом можуть бути Карпати, через які бажали перейти російські війська підчас світової війни. Тільки завдяки Карпатам вдалося австрійсько-угорським військам здержати похід російських військ.

Інакше представляються штучні межі. Їх не дала природа, а тільки чоловік їх визначив. Такі

Карпати.

межі тільки тоді мають значіння, як сусід їх шанує, бо вони не представляють ніякої оборонної вартости. Держави, які мають штучні межі, є наражені на наїзди сусідів, і такі держави мають дуже мінливі межі. Прикладом може бути Німеччина, межі якої часто змінялися на заході і на сході, бо там вони були штучні. І тому держави, які не мають природних меж, все змагають свій простір так поширити, щоби він дійшов аж до природних меж. Тим поясняється, що Росія змагала віддавна до здобуття побережжя Балтійського і Чорного моря, що Франція все змагала до ріки Рену і т. і.

Трохи інакше представляється справа меж етноґрафічних просторів. Етноґрафічні простори, чи національні простори, не вимагають таких докладних меж, як держави. Вони дуже часто виходять поза межі держави, але і для них мають значіння природні межі. Приглядаючися ґеоґрафічним картам бачимо, що національний простір виповнює часто край, окружений природними межами, і поза нього не виходить. Такий народ звичайно міститься на однім і тім самім просторі, не поширяючи його протягом своєї історії. Прикладом можуть тут бути чехи або еспанці. Інакше є тоді, коли народ замешкує простір, який не має природних меж. Він поширяється тоді, звичайно, коштом своїх сусідів, як що він перевищає їх культурою і цивілізацією. І тому на рівнинах, де нема природних перешкод, народи зміняють нераз свої етноґрафічні межі. Прикладом можуть бути німці, які засіли на землях давніх західних словян, або поляки, які посунули свою етноґрафічну межу нашим коштом.

Що до України то етноґрафічні межі українського народу змінялися протягом історії через те, що з малими виїмками українська маса і її сусіди ніде не натрапляли на природні перешкоди. Українська етноґрафічна маса поширялася все там, куди тільки не було перешкоди з боку сусідів. На заході і на північнім заході вона не могла поширитися, бо там натрапила на польську етноґрафічну масу і на словацьку, які були густіші, ніж

українська маса. Про північну межу не можна нічого певного сказати, бо не маємо даних на те. Зіставалася тільки полуднева й полуднево-східна сторона. Тут земля плодовита притягала до себе населення, і воно йшло туди, як тільки були до цього сприятливі обставини, як степовиків трохи приборкано. І це тиснення нашої маси в тих двох напрямах йшло так довго, аж поки українська етноґрафічна маса не знайшла собі природної межі: побережжя Чорного і Озівського моря. Тільки на Кубанщині справа ще не покінчена і вона такою так довго буде, аж поки українська маса не стане міцно під Кавказом і на побережжу Каспійського моря.

Далеко гірше представлялася справа меж для українських держав. Ніодна з них не мала добрих природних меж. Ще найліпші мала Київська держава, бо вона від полудня оперлася о Карпати, Чорне й Озівське море. Але й при цій межі не вдержалася довго ця держава, бо дуже скоро втратила морські побережжя наслідком наїзду азійських степовиків. А всі інші межі: від заходу, півночі і сходу були штучні.

Галицько-волинська держава теж не мала природних меж з виїмком карпатської і тому її всі межі з виїмком карпатської змінялися. Найгірші межі мала однакож українська держава козацької доби, бо вона зовсім не мала природних меж. Через те її межі дуже змінялися і вона була наражена на наїзди з усіх сторін.

Такий недостаток природних меж дуже некорисно впливав на історію українських держав. Київська держава була наражена на напади степовиків, які не маючи ніякої природної перешкоди легким способом вдиралися в її межі. Галицько-волинська мусіла теж добре пильнувати свої три фронти, а коли тут не стало князя, то Польща і Литва не мали ніякої перешкоди від природи і легким способом опанували цілу державу. Найсумніше представлялася справа з козацько-українською державою, бо тоді всі три сусіди: Польща, Москва і Кримська орда своїми військами захо-

дили в середину української держави. Не було ніодної точки оборонної природою, де можнаби добре зорґанізувати оборону. Не було ні одного фронту спокійного. І нічого дивного, що така молоденька держава, яка повинна була мати спокій, щоби могла добре зорґанізуватися, не могла устоятися перед наступом з усіх боків. Це було подібне положення, як в найновіших часах за Директорії на Україні. Ріжниця тільки в тім, що Директорія могла придбати собі фронт чорноморський, і це була би підстава до її воєнного ділання. Але вона знехтувала таку засадничу справу, і шукала за моральними користями, яких сподівалася мати наслідком удержання Київа в своїх руках. Вислід був такий, що Директорія не мала ні одного забезпеченого фронту, її армія була наражена на наступи з усіх сторін, а це мусіло скінчитися катастрофою.

І тому українська політика повинна йти в напрямі, щоби майбутня незалежна українська держава оперлася о Чорне море і о Озівське море, щоби до цієї держави належав Кримський півострів, щоби межі української держави йшли Кавказьким підгірям і — берегом Каспійського моря. Тільки тоді буде мати українська держава таку міцну підставу, що буде могла оборонитися на тих фронтах, де природа не поставила своїх меж. І тільки тоді незалежність української держави буде забезпеченою.

Важне значіння має теж для народу й для держави прямовісна будова краю, отже чи край є рівний чи гористий, чи він складається з ріжних частин, які ріжняться між собою чи він більше одноцілий. Що до того, то Україна має далеко більше рівнин ніж горбовин. Нема теж у ній частин, які надто виріжнялися би з цілого простору. Виїмком є тільки Карпатська область. Через те перехід з одної частини України до другої є дуже легкий і це причинилося до того, що переселення (міґрація) з одної частини України до другої відбувалося без перешкод. А ця міґрація мала такий наслідок, що українська мова є досить суцільною на цілім великім українськім просторі. Українець

з найдальших закутин України порозуміється зовсім добре з українцем з іншої частини України. У нас нема того, що є в Німеччині або Італії, де в поодиноких частинах краю говорять наріччями, що досить багато ріжняться між собою.

Це, що на Україні переважають рівнини, мало теж вплив на розвиток господарського життя на Україні. Рівнини уможливляють розведення хліборобського господарства майже на кожному шматку землі, бо на рівнинах нема скалистого ґрунту, як це є в горах, і тому нема тут невжитків. Тільки забагнені місця є такими невжитками.

Рівнина має теж вплив на духову культуру народу, на його світогляд. Око чоловіка, який мешкає на рівнині, є призвичаєне бачити великі простори і через те нарід, який замешкує рівнини, відчуває, що підстава, на якій він мешкає, є великою. Він чується безпечнішим на такій великій підставі і через те на Великій Україні між населенням нема страху перед наїздом внішного ворога. Населення знає, що воно має багато місця, щоби охоронитися перед наїздом та вичекати, аж поки цей наїздник не згубиться в цих великих просторах, і не давши собі ради з ними, вернеться назад з цього непривітливого йому краю, де тяжко зорієнтуватися, до своїх країв. Наслідком того український народ має почуття своєї сили, він є погляду, що йому ніхто не зможе відобрати цієї землі, на якій мешкає.

В звязку з рівниною стоїть незвичайна плодовитість ґрунту на українських землях, бо на рівнинах вода спливає повільніше, ніж у горах і через те вона не нищить так ґрунту, як це є в гористих краях. А щей до того сам ґрунт є дуже плодовитий через те, бо він повстав з глинки, навіяної вітром, яка змішалася з перегнилою травяною рістнею.

Дуже можливо, що великий простір вплинув на те, що українське населення визначається широкими поглядами, (тому наприклад партійні програми були звичайно широкими, нераз за широкими), тому там видко розгін думок, які провадять

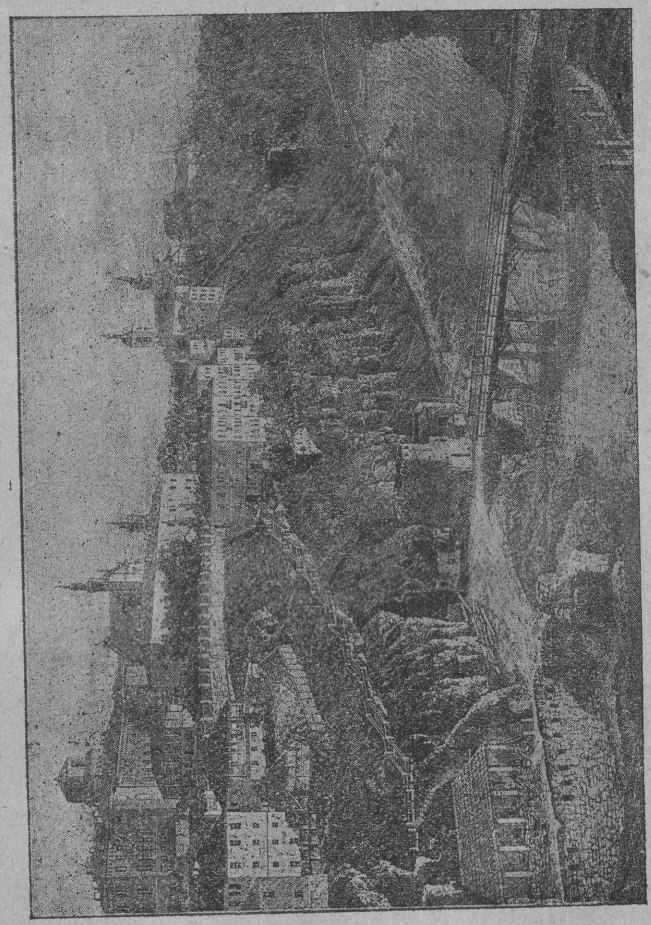
нераз до далеких ідей, нераз дуже скрайних (соціялізм, комунізм).

І тому плодовитість українського ґрунту була знана віддавна. Маємо відомости, що вже на пару сот років перед Христом хліборобство було тут добре розвинене. В українського народу хліборобство все було головним заняттям і підставою його господарського розвитку. Можна ріжно дивитися на вплив цієї плодовитости на історію України. Деякі думають, що велика плодовитість української землі робила життя на Україні надто легким, природа краю не вимагала від чоловіка особлившого зусилля, особлившої праці, вона надто легко давала йому можність прожити, а через те не змушувала його до видобуття із себе якоїсь більшої енерґії. Вона не змушувала українця до збірної, зорґанізованої праці, як тих старинних єгиптян, вона не змушувала його промишляти над питанням, як забезпечити собі життя, як це мусіли робити фенікійці, греки або мешканці Венеції. Вона давала йому легко те, що йому було конечне для життя, і те міг кожний поодиноко, не оглядаючися на інших дістати від природи, приклавши трохи тільки рук до праці. Наслідком того виробився тип українця, вигідного, непризвичаєного до перешкод, до боротьби о існування.

В таких міркуваннях може бути трохи правди, але не вся. Річ у тім, що на вироблення типу українця впливали ще й інші чинники і то одні корисно, інші некорисно. Це справа нелегка до вирішення і досі неясна.

Але за те ясно виступає один некорисний вплив плодовитости ґрунту України, а саме той, що плодовитість України притягала до себе чужинців. Ні Польща ні Москва не мали такого плодовитого ґрунту як Україна, і тому одна й друга змагали до того, щоби мати її в своїх руках. Україна давала їм такі великі багацтва, що посідання українських земель ставляло їх зараз міцніше на господарській ділянці.

Таким робом бачимо, що недостаток природних меж, а з другого бо-

Яр Смотрича в Камянці.

ку багацтва України були одною, хоч ненайголовнішою, з причин, чому український народ мусів багато виявити енергії, щоб сяк так себе обороняти перед біднішими сусідами, і чому наш народ стрічали політичні катастрофи. І в майбутньому треба буде багато енергії і зорганізованости показати, щоби себе охоронити від нових катастроф. Бо це могло би так статися, не зважаючи на те, що Україна має тепер один фронт, а саме Чорноморський, забезпечений, чого з малими виїмками не було в нашій історії.

Значіння рік.

До таких чинників, які корисний вплив мали на історію України, належать ріки. Особливо великі українські ріки відограли таку визначну ролю, що небагато рік може під цим оглядом з ними рівнятися. Очевидячки на першому місці між ріками земної кулі стоїть Ніль в Єгипті а за ним Евфрат і Тигр у Вавилонії. Без цих рік не булиб тут повстали вже в дуже давних часах огнища культури й цивілізації. Велике значіння мали теж ріки в Бразилії (Полуднева Америка), в державі Конґо (Африка), і інші. В Польщі і в Московщині ріки теж відограли важну ролю. У нас мають вони ще більше значіння, як у цих сусідів. На чім же це значіння полягає?

Ріки є передовсім комунікаційними шляхами і такими вони виявлялися в історії України. За часів існування Київської держави Дніпро був головним торговельним шляхом, який лучив північну Европу з Візантією. Туди перевожено фабричні вироби, візантійські й арабські в глибину України й на Білу Русь, а звідси вже іншими ріками далі на північ у Московщину і через Балтійське море до Скандинавії. І тому саме тут над Дніпром повстала Київська держава, щось як Польща над Вартою, а Москва над Волгою. Але ніодна з тих рік не

могла рівнятися з Дніпром, бо Варта є невеликою рікою (тому осередок Польщі витворився пізніше над Вислою), а Волга, хоч більша від Дніпра, то однакож впадає до замкненого Каспійського озера (неправильно називаного морем), тимчасом як Дніпро впадає до Чорного моря, яке лучиться зі Середземним морем, а це знову з Атлянтійським океаном. Таким робом Дніпром йде шлях, що провадить на широкий світ. Особливо велике значіння мав Дніпро через те, що за часів Київської держави не було інших шляхів, а коли й були, то вони не були такими догідними, як річний шлях.

Але не тільки для торговлі мав Дніпро значіння. Він був теж головним шляхом, куди перевожено війська, куди йшла державна адміністрація. І тому між Київом — осередком держави і краями положеними над Дніпром, чи над його притоками була звязь найміцніша. Дніпро був, так сказатиб, хребетним стовпом Київської держави. Там, де не було ріки, доступ був тяжкий, і там найдовше стояли праліси, перешкоджуючи поселенню людности. Ця роля Дніпра була тим більше цінна, що Київська держава була дуже просторою державою.

За козацької доби Дніпро визначався головно тим, що на його островах повстала Запорозька Січ, але поза тим він втратив своє давне значіння, бо торговля на Україні підупала, а Україна була відтята від моря. А вжеж найбільше потерпів Дніпро тоді, як на Правобережжу разом з упадком гетьмана Петра Дорошенка впала українська держава, і Дніпро став межею між лівобережною українською державою і Польщею.

В новіших часах значіння Дніпра збільшилося знову, хоч воно все таки далеко не дорівняє тому, що було за княжої доби. Це є наслідком побудування залізничих шляхів і того, що плавба по морях і по ріках відбувається на далеко більших кораблях, ніж це було давніше, а долішний Дніпро за мало глибокий і тому не придатний для плавби великих кораблів. Є дві можливости для майбутности Дніпра: поглиблення русла Дніпра, і усунення Дніпрових порогів так, щоби великі кораблі

могли по ньому плавати, або використання водної сили порогів і так звана електрифікація України. Перший плян мали на думці німці тоді, як сподівалися виграти війну, другий плян бажає здійснити радянське правительство. І в одному і в другому випадку Дніпро мав би велике значіння для майбутнього України.

Побіч Дніпра найбільше значіння здобув собі Дністер за княжої доби. Він став головною рікою Галицько-волинської держави і головним її комунікаційним шляхом. Як Київська держава поширялася здовж Дніпра, так Галицька держава поширялася здовж Дністра, також і Пруту і дійшла аж до побережжя Чорного моря і до долішнього Дунаю. Але потім Дністер втратив своє значіння, бо за козацької доби став межовою рікою, насамперед між Польщею і Молдавією, а потім між Україною і Молдавією. І тепер Дністер не може мати великого значіння через те, що є знову межовою рікою між Україною і Ромунією. І поки він буде такою межовою рікою, то до більшого значіння він дійти не може. Всеж таки він й тепер є українською рікою, бо по обох його берегах, від джерел до його устя знаходяться оселі, замешкані українцями.

Про інші ріки тут не згадую, бо вони мали менше значіння в історії України. Але зазначити треба одно ще: що до наводнення являється Україна самостійною смугою особливо у відношенню до Росії, з якою не має звязків через ріки. З Білою Русю получена Україна Дніпром, який в своїй горішній части перепливає Білою Русю. З Польщею звязана українська територія при помочі Буга й Сяну, що вливаються до головної польської ріки, Висли.

Українські ріки є досить великі, а Дніпро є третьою рікою в Европі що до величини (найбільшою є Волга, далі Дунай). Вони пливуть поволи, і води мають багато. Через те вони придатні до плавби. І якщо вони не відгривають тепер такої ролі, як повинні, то причина цього лежить у тім, що не подбано ні про уреґульовання їх, ні теж

Пороги Дніпра.

про направу попсованих каналів. Якби це було зроблено, то українські ріки моглиби відгривати в майбутності дуже велику ролю в торговлі, бо вони лучилиби при помочі балтійських рік оба моря: Чорне й Балтійське, зі собою. На тому виграла би передовсім Україна, бо вона була би головним доставцем товарів на річний шлях. Це було би на зразок того, як це зроблено в західних цивілізованих краях. І це був би заразом приклад на те, що й чоловік може мати вплив на природу та може її ріжними способами використати для себе. Україна й на тім полі може мати гарні успіхи. Наш нарід полюбив свої ріки. Він зложив багато пісень, які вяжуться з іменами наших рік, особливо з Дніпром й Дністром.

Клімат і багацтва України, давніше і тепер.

Клімат має двоякий вплив на чоловіка: безпосередний і посередний. Під безпосередним розуміємо вплив його на настрій чоловіка, на його успособлення, темперамент. Бо не можна заперечити, що клімат таки впливає на чоловіка. Це можемо і по собі завважити. Коли по довгій, морозній зимі, по хмарних, дощевих днях з початком весни засвітить врешті сонце, і повітря є тепле, тоді й кожний з нас повеселішає. Навіть хорий тішиться сонічком та живе надією, що може стан його здоровля поправиться при гарній погоді. Але як настануть у пізній осені хмарні, дощеві дни, тоді й енергія слабне чомусь у чоловіці і він радий, як може сидіти в хаті. Це такий маленький приклад, який кожний з нас нераз переживав. Але клімат впливає не тільки на поодиноку людину, але також на народи. Загальним є, наприклад, погляд, що дуже жаркий клімат лихо впливає на чоловіка. Надто велика жара відбирає йому охоту до руху, до фізичної праці, вона вбиває у нім енергію до ділання, ослаблюючи йому силу волі. І тому мешканці жарких Індій ніколи не показали енергії протягом своєї історії. Їх край дуже багато обдарований природою, у них була віддавна висока культура, але енергії до ділання, до орґанізації, до оборони того, що вони мають, ніколи не було. Вони створили дві реліґії, вони створили фільософічні системи, бо над цим можна було роздумувати в холодних монастирських мурах, але не створили вони держави, яка була би могучою і славною, а всі їх держави діставалися під чуже панування, під панування народів, що не мають такого жаркого клімату, чи то монґолів, чи португальців та французів чи врешті анґлійців, які над ними й досі панують. Але й надто зимний клімат має теж некорисний вплив на народи. Це видко по всіх народах північної Сибірі, які провадять і все провадили нужденне життя.

Україна має те щастя, що вона положена в уміркованому кліматі, де нема такого жару, як от в Індіях і нема такого зимна, як в північній Сибірі. Через те клімат України впливає корисно на чоловіка. А що клімат зміняється дуже поволи, тому не можна сказати, щоби тепер на Україні був інакший клімат, як наприклад за княжої доби. Таким він зістанеться і в майбутньому. Цей клімат здоровий. Він не виказує тільки похмурних і мрачних днів, як наприклад клімат Анґлії і коли хто є цієї думки, що наш нарід за мало веселий і що він має навіть сумовите (мелянхолійне) успособлення, то це може бути наслідком інших причин, але не клімату.

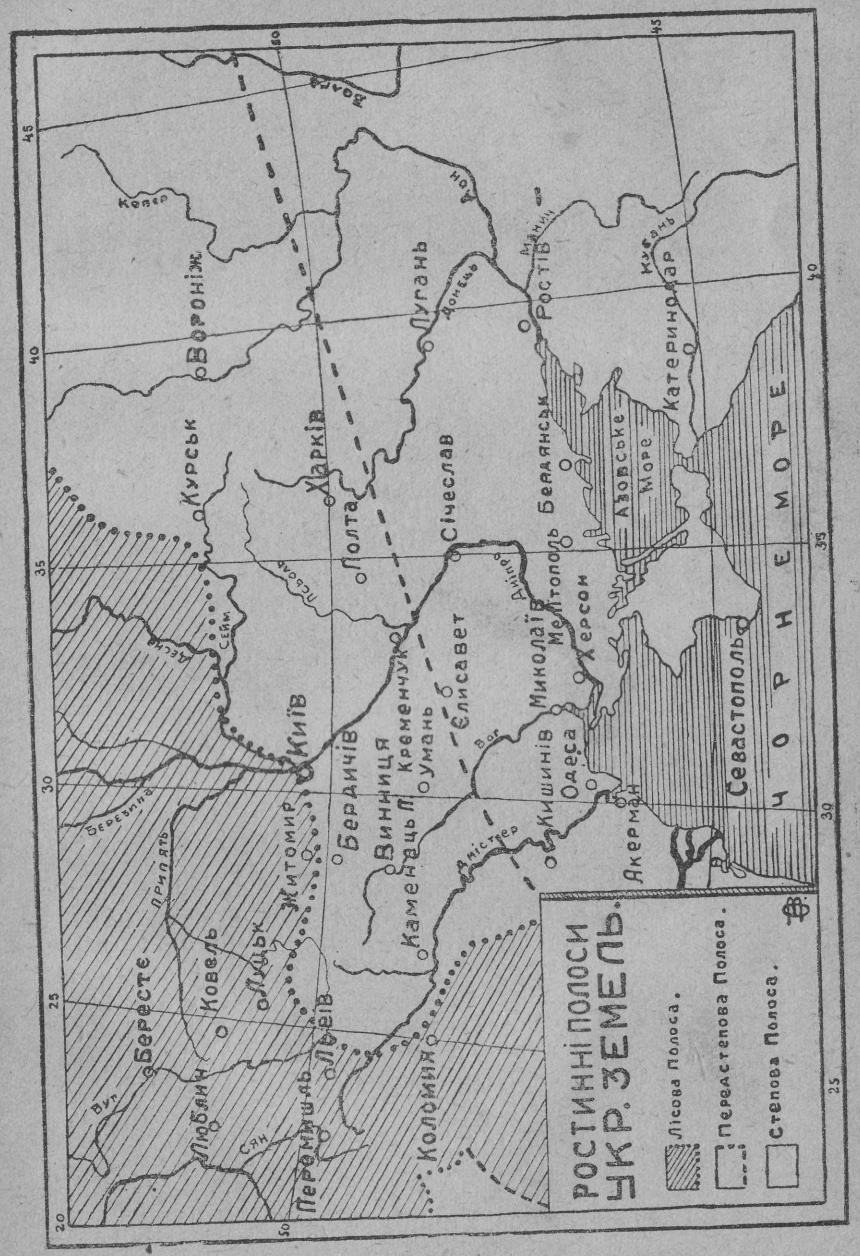
Але клімат має ще і посереднє значіння. Він має вплив на якість і кількість рістні, а тим самим і на звірню, яка від рістні дуже залежить. Під цим оглядом вплив клімату є корисний, бо рістня на Україні є багата й кількостю і ріжнородностю ростин. Один темний бік має український клімат такий, що від часу до часу бувають тут, особливо на полуднево-східній Україні, посухи, а це викликує неврожай. Але й це показалося доперва в останніх століттях, відколи наслідком винищення лісів є менше вогкости в ґрунті (цілині).

Що до рістні, то Україна передусім має особливше через те положення, що усі збіжжя як: пше-

ниця, ячмінь, жито й овес прийшли до Европи з Азії, а що Україна найближче Азії положена, тому і ці роди збіжжя, а саме пшениця і ячмінь, повинні були зявитися насамперід на Україні. І справді Україна є краєм, де хліборобство від непамятних часів було знане, а пшеничний хліб мусів бути головною поживою населення. Це й відповідало би і цьому, що на Україні вже около 3000 років перед Христом була культура, споріднена з культурою, що панувала тоді в Греції і взагалі в краях, положених над Егейським морем.

Сьогодні можна поділити рістню України на три головні части, на: лісову, степову і на лугову смугу. Лісова смуга обіймає північно-західну часть України і вона сягає від полудня по лінію, що йде від Чернівців, біля Коломиї, Галича, Золочева до Кременчуга, а звідси через Київ до Курська. На полудне від цієї смуги є лугова смуга, яка від полудня йде по лінію, що тягнеться від Балти до Кременчуга, а звідси на полудне від Полтави і Харкова і далі на північний схід до Волги на полудне від Саратова. Ця смуга визначається тим, що тут лісів далеко менше, а найбільше їх є ще над більшими ріками. На полудне від цієї смуги тягнеться степова смуга. Тим способом лісова смуга обіймає тільки одну четвертину цілого українського етнографічного простору.

Але в давніших часах, ще так до XVII. століття, відношення лісової смуги до степової було інакше, ніж тепер. Лісова смуга обіймала цілу нинішню лугову смугу і тому Україна була тоді багатою що до лісів. Ще в XVIII. столітю ліси сягали по джерела Інгула й Інгулця. Наслідком того було більше вогкости на Україні, ніж тепер, бо ліси держали вогкість і не допускали до такого швидкого випарования наземної води, як це тепер діється на луговій та степовій смузі. Тому й не було тоді таких голодових років, і лугова смуга була ще більше плодовитою, як тепер. Ця незвичайна плодовитість української землі впадала всім в очі, і про це читаємо в описах України тодішніх часів. Литовський писатель, Михайло Литвин, що

жив у XVI. століттю, пише про Україну так: „Київ має ґрунти такі родючі і легкі до оброблення, що як виорати їх парою волів, і то тільки один раз, буде пребагатий урожай. Навіть не оброблені, ці ґрунти дають ростини поживні для людей своїм корінням та стеблом. Також дерева з ріжними благородними овочами і виноградні лози з великими китяхами, зовсім добрими, — дико ростуть самі подекуди на скалах. В старих дубах і буках, дуплястих від старости, зчаста здибаються рої пчіл і стільники прегарні кольором і запахом". Інші письменники, чужинці, теж оповідають про незвичайну плодовитість ґрунту. „Коли лишити плуг на полі, то він за два-три дні так заросте, що трудно його знайти. Трава на пастівнях така висока, що волів ледво видно в ній,як пасуться: часом навіть і рогів з трави не видно. Ґрунт такий родючий та тяжкий, що треба запрягати волів по кілька пар".

В цих описах є очевидячки перебільшення, всеж таки поза тим плодовитість наддніпрянської України була такою великою, що вона кожному впадала в око, і вони її подивляли. З інших описів видно знову, як багато було лісів тоді на Україні.

Так само й звірня України визначається великим багацтвом. І тут зайшла зміна остільки, що в давніших часах було далеко більше дикого звіря, як тепер. Ще в описах з XVI. століття читаємо таке:

„Звіря в лісах і полях така сила, що зубрів, диких коней і оленів бють тільки для шкіри, а з мяса беруть тільки хребетні, товстіші части, решту кидають — так його дуже багато. Олениць і диких кабанів зовсім не вживають. Диких коз така маса прибігає зимою зі степів у ліси, а літом в степи, що селянин бе їх тисячки. На ріках дуже багато бобрових гнізд. Птахів така сила предивна, так що весняною порою хлопці набирають повні човни яєць качачих, диких гусей, журавлів, лебедів, а пізніше набирають повні хижі молодих птахів. Орлят беруть до кліток задля їх пер, що приладжуються до стріл".

„Собак годують мясом звірячим і рибою. Ріки там бувають повні риби, коли нечувані маси

осятрів та іншої великої риби йдуть з моря на солодку воду. Тому деякі з рік звуться золотими, особливо Припять. Дійсно вона в однім місці, коло Мозиря на устю ріки Тура (тепер нема там річки з такою назвою), коли прибуває свіжа вода з джерел, на початку марта, що року наповняється такою великою кількістю риби, що як кинути спис, то він сторчить і тримається просто, немовби його встромив у землю — така там густа риба! Сам би я не повірив, якби не бачив часто, як там черпали без перерви рибу і наловляли часом на один день тисячку маж приїзжим купцям, що приходять туди під той час, коло повороту сонця (весняного зрівнання)."

Таке пише в своїх описах, звісний нам уже Михайло Литвин. Але й інші письменники теж писали тоді, що Україна визначається великим багацтвом всякої звірні. Французький інженір Боплян каже так:

„Бджоли така сила, що вона робить стільники нетільки по дуплах, але й по ямах. Риби така маса місцями, що вона сама гине від тісноти по озерах і затоках, коли вода почне убувати. Я сам бачив, як на устю Орели, закинувши невід, витягнули більше як дві тисячі штук риби, і найменші з них були довгі на стопу. Самару козаки звуть святою рікою за її багацтва, її околиці найбагатші воском, медом, звіриною, будівельним деревом; тут пробуває маса рибалок, що за браком соли вялять рибу в попілі, а також сушать її в великих масах".

І в цих описах, як і в попередніх, видно перебільшення, всеж таки є тут і багато правди. Україна мусіла мати також більше риби, як сьогодні, бо тоді завдяки існуванню великих лісів, води в ріках було більше, як тепер. А втім і сьогодні Україна визначається великим багацтвом риб.

Усі ці багацтва мали очевидячки великий вплив на історію України. Хліборобство було тут віддавна звісне і вже за княжої доби було головним заняттям українців. Тількиж тоді не продуковано збіжжя багато, бо торговля збіжжям ішла на більші розміри тільки в перших часах існування

Київської держави. Тоді князі й бояри вивозили збіжжя до візантійських країв. Коли степові народи заняли чорноморські степи, і тим способом відтяли Україну від Візантії, тоді дуже зменшилася торговля з Візантією. Наслідком того збіжжя не мало збуту, бо сусіди України мали своє власне збіжжя.

Побіч хліборобства дуже важними заняттями українців за княжої доби було скотарство, ловецтво та риболовство. Вони мали в народнім господарстві далеко більше значіння тоді, як тепер, бо тоді хліборобство ще не взяло цілковиту перевагу над тамтими ділянками господарства, як це є тепер. І тому тоді легче було покидати землю тай тікати перед нападами степовиків у лісову смугу.

Важне значіння мали в тих часах великі ліси на Україні. Вони були передусім захистом для населення, яке тікало перед степовими ордами. І тому Київська держава не повстала на степах, а в лісовій смузі. Тай взагалі українців не можна вважати народом, який виріс на степовій смузі. Український нарід виріс у лісовій смузі, а те, що сьогодні половина українців мешкає на степовій смузі, і що сьогодні 3/4 українського простору знаходиться на цій смузі, є вислідом пізніших історичних подій.

Існування великих лісів на Україні за часів Київської держави робило край мало приступним, і через те не булаби повстала така велика держава, як Київська, якби не Дніпро зі своїми притоками. А втім ліси таки показали своє значіння. Між поодинокими частями Київської держави не було тісного звязку, а це напевно причинилося до того, що повстали осібні політичні огнища, і Київська держава розпалася.

За часів існування козацько-української держави ліси вже були значно проріджені, а в XIX. століттю так винищено ліси, що на місці лісів повстала лугова смуга. Сьогодні Україна має тільки кільканацять відсотків лісового простору.

Зовсім інакше виглядає степова смуга на Україні. Коли у лісовій смузі є ріжноманітність, бо

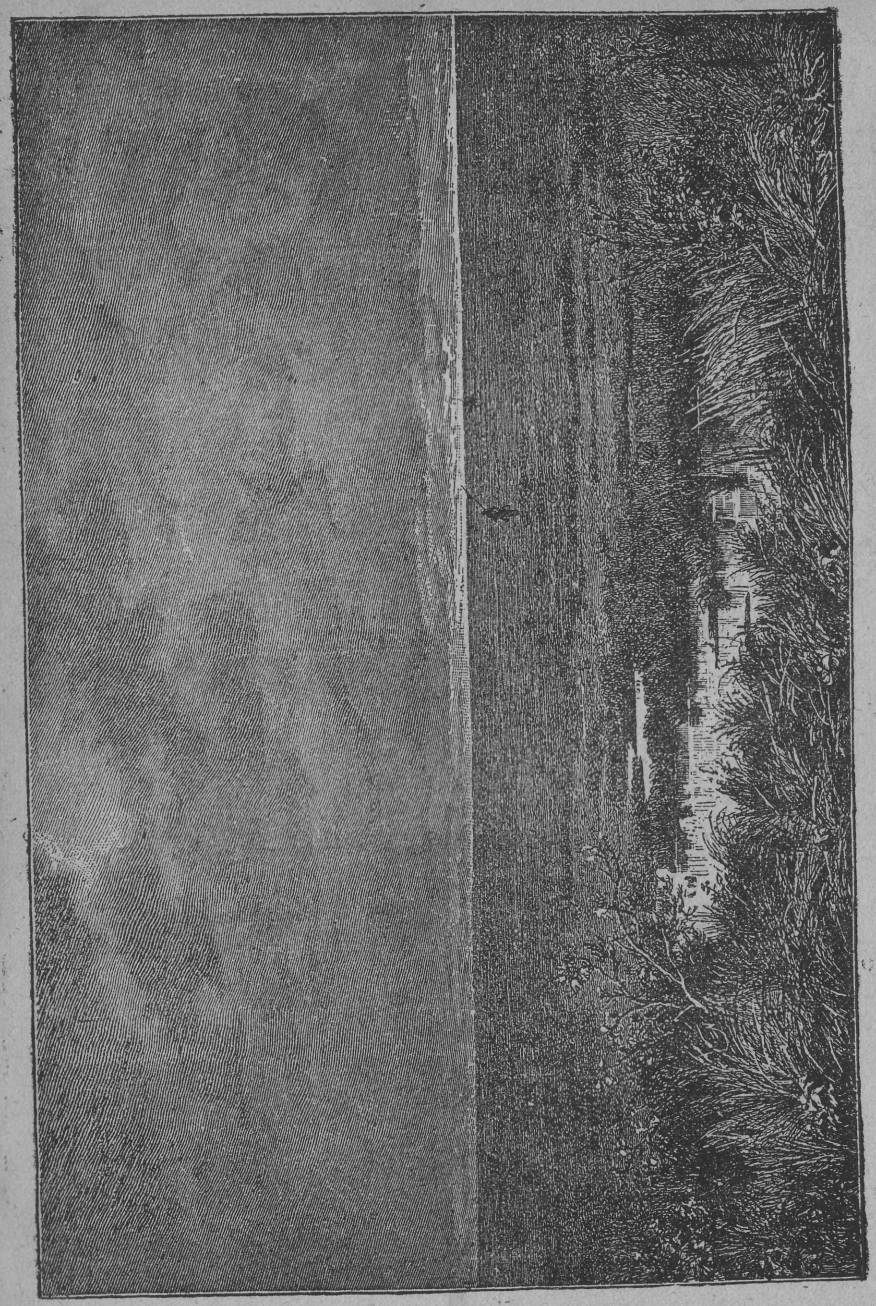

Ліс на Поліссю.

там побіч лісів, є луги й орні поля, то тут на степах є одноманітність. За княжої тай за козацької доби степи мали ще свій питомий вигляд. Степовий простір був покритий високою травою, яка на весну і в початках літа красувалася цвітом о ріжних красках. Але ця краса не довго триває, бо трава вяне, цвіт никне і степ робиться одноманітним — сумним. Причиняється до того те, що степ є рівниною, де нема ніяких вивищень, ні горбів, дерева подибуються тут тільки місцями, головно в річних долинах, а там, де їх нема, то око не має на чім спочити і воно розглядається по цілім овиді та шукає його краю. Очевидячки такий край може й відповідно поділати на настрій чоловіка та навіть причинитися до вироблення особливщого світогляду. Одноманітність степу може настроїти чоловіка сумовито, рівнина й великий простір може викликати в нього погляд, що він тут непобідимий, бо край його великий і його перемогти не так легко. На великому просторі почувається чоловік свобідним, незвязаним так тісно з іншими людьми. Через те такий степ—рівнина не причиняється до вироблення почуття потреби орґанізації. А де нема орґанізації, там живе кожний „осібно для себе".

Не дасться заперечити, що такий чи подібний вплив міг мати степ на населення. Але це дуже тяжко щось певне в тій справі сказати. А втім такий вплив степ міг мати на українське населення, але тільки на те, що мешкало в степовій смузі або на сумежній.

Але далеко більше значіння мав степ на історію України, що на степі витворилися особливші політичні обставини, які деінде не моглиби витворитися. І це одна з дуже важних справ в історії України. Природа степу була дуже придатною на провадження скотарського господарства і тому тут зайшли зі степової Азії скотарські, мандрівні народи, і тут вони перебували вже протягом цілої нашої історії аж до кінця XVIII. століття. Це був один наслідок існування степу на Україні. А другий був цей, що Київська держава стрінувшися зі сте-

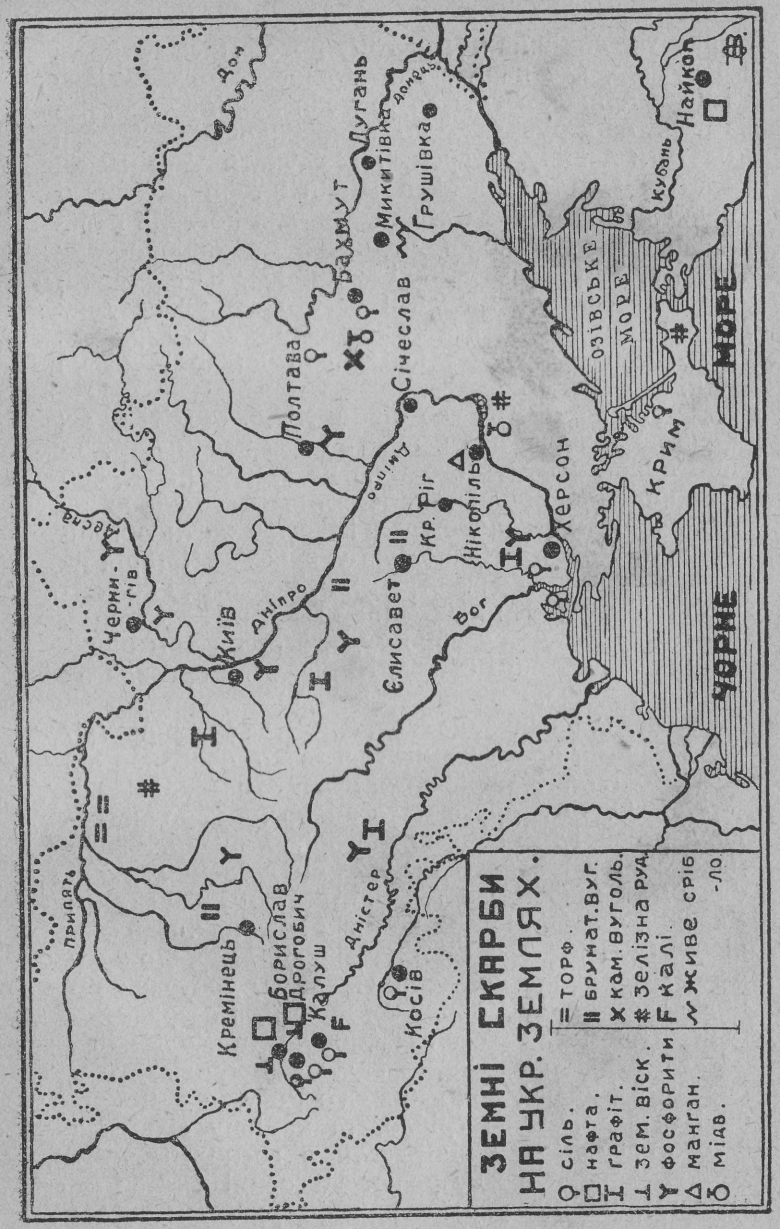
Степ на Україні.

повиками, зараз підняла боротьбу з ними.[1]) І ця боротьба вимагала великого зусилля, щоби оборонити Україну перед грізними ордами. Боротьбу зі степовими ордами провадила насамперед Київська держава, потім Галицько-волинська держава. І це одна з гарних сторінок нашої історії з княжої доби. Княжа держава могла виказатися гарними успіхами й славними ділами. Вона розбила орду печенігів і торків та дуже обезсилила орду половців. І з татарами пробувала Галицько - волинська держава боротьбу і хоч вона не допровадила до успіхів, всеж таки український народ мав захист у своїй державі.

Велика зміна настала щойно тоді, як Галицько-волинська держава впала і український нарід знайшовся без своєї держави. Тоді зачалися страшні татарські напади на безборонні українські землі, і що йно повстання козаччини дало стрим цим нападам. І в цім лежить одинока заслуга тих непривітливих для України степів. Завдяки їм повстала козаччина, бо тільки незалюднені степові простори дозволили зорґанізуватися козаччині. Це одинока користь для історії України з існування степів, бо зрештою вони дуже велику шкоду принесли українському народові. Вони викликали також появу так званих „татарських людей" в нашій історії.

Степи сусідували з хліборобською Україною там, де зачиналася княжа чи то козацька держава. Вони були побоєвищем між Україною і ордами і через те були мало залюднені. І цей степовий пояс не належав властиво ні до кого, ні до української держави ні до орди. Це був так званий в нашій історії „невтральний пояс", де мешкала людність, яка не признавала ніякої державної влади. Через те непризвичаєна до ніякої влади тай взагалі до ніякої орґанізації, зродила тип українця, який не міг бути пожаданим чинником для ніякої української держави, якою вона не булаб. Такі

[1]) Гляди книжечку: „Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками".

типи українців не могли тому погодитися нетільки з чужою, але навіть і з українською державою і коли прийшли татари, то вони за ціну того, що татари не втручалися до самоврядування, воліли платити данину татарам, ніж слухати української власти. Це так звані в нашій історії „татарські люди". А найгірше було те, що такі погляди переносилися від степової людности на хліборобську Україну і ці то „татарські люди" вже на хліборобській Україні причинилися багато до розвалу як Київської так і козацько-української держави. І в тім лежить дуже шкідливий вплив степу на історію України.

Так воно було до кінця XVIII. століття, аж поки не зникнув цей нещасний для нас „невтральний пояс". В XIX. столітю на степах розведено хліборобство, людність розмістилася спокійно на колишніх, непевних степах і зачала жити орґанізованим життям. Найновіша українська історія не мала вже до діла з „невтральним поясом", і колишній степ дає тепер хліборобські багацтва Україні. І в майбутності так воно буде, а степи тим ціннішими стануть, чим більше оживиться торговля на Чорному морю.

Рістня і звірня, це були багацтва України. Хліборобськими продуктами торговано особливо від XVI. століття, а звиринними протягом цілої нашої історії. Одно й друге мало вплив на народнє господарство, і тим самим на історію України. Зовсім інакше представляється справа що до земних скарбів. Земні скарби, які тепер є великим багацтвом України, в нашій історії не мали значіння. Найважнішим було варення соли на Підкарпаттю, що було вже звісне за княжої доби. Поза тим добувано також залізну руду і оброблюванню її, а осередками цього промислу були: Галичина та Холмщина. У XIX. століттю відкрито залізну руду на Правобережній Україні, коло Кривого Рогу, а в Донеччині вугілля, живе срібло, та камінну сіль, які з того часу зачали відгравати в господарському життю України важну ролю. Ці земні скарби не тільки йшли до українських фабрик, але також

і до московських. Московський промисл не міг існувати без українських земних скарбів.

Це багацтво України що до земних скарбів зміцняє очевидячки силу України в господарській ділянці, тим більше, що український промисл буде збільшуватися з кожним роком. На Україні повстане велика промисловість на колишніх, ворожих Україні степових просторах, а це причиниться до того, що Україна не буде потребувати так багато привозити фабричних товарів, як це є сьогодні. Всеж таки не можна собі представити, щоби Україна сталася колись переважно промисловою країною. Це не станеться тому, що український ґрунт є занадто родючий і хліборобство все буде корисним підприємством. Україна зістанеться хліборобською країною з визначними промисловими округами. І це знову один приклад впливу природних, ґеоґрафічних обставин на розвиток України.

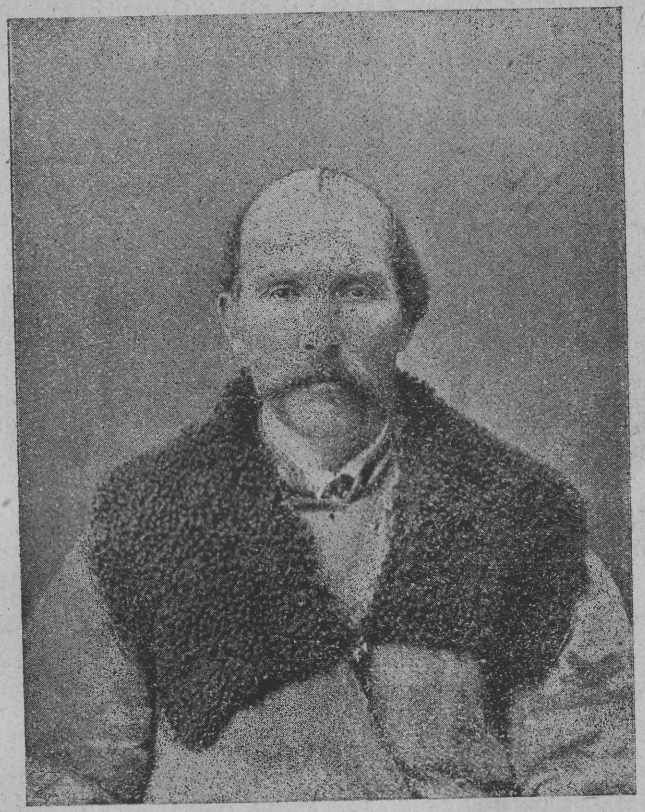
Тай взагалі видно, що багацтва України, особливо її рістня і звірня, мали великий вплив на її історію. Вони були причиною, що на Україні давно розвинулася культура і цивілізація. І в майбутньому ці багацтва будуть мати вплив на дальшу історію України, з тим, що тепер і земні скарби увійдуть у рахубу, та причиняться до того, що Україна стане незалежною під господарським оглядом. Природа не була скупою для України, для українського народу, вона дала їй великі багацтва, з яких Україна може користати. Тільки існування степів було шкідливим чинником, який показав лихі наслідки за княжої і козацької доби. Але цей шкідливий вплив степів вже скінчився перед сотнею років, а тепер степи дають багацтва Україні. І тим може тільки радуватися українець. Коли в минувшині степ причинився до наших політичних катастроф, то тепер і в майбутності цього не буде. Природа ставиться тепер прихильніше до нас, як це було в минувшині. А це повинно зміцнити в нас віру в нашу гарну майбутність.

Расова приналежність українців. Розселення людности на Україні давніше і тепер. Етнографічні відносини на Україні.

Кожний з нас знає, що вигляд людей не є однаковий, і що є між ними великі відміни. Одні мають білу краску тіла так, як ми, інші жовту, чорну і т. і. Але не тільки, що до краски тіла ріжняться люди між собою. Вони ріжняться між собою що до будови тіла, і тому вчені ділять людей на довгоголових і короткоголових, на довголиців і широколиців, на чорноволосих і ясноволосих, на високих ростом, середніх і низьких і т. і.

Чому люди діляться на ріжні раси, годі сказати. Алеж ми знаємо, що й звірята нпр. коні, корови і пси теж не є всі однакові, але діляться на ріжні породи, на раси. Видно, що природа любить ріжноманітність. Тим способом повстали раси людей. Це сталося так давно, що сьогодні нема чистих рас, бо вони давно зі собою перемішалися, всеж таки можна людей поділити на певні ґрупи, які зі собою є більше споріднені, і це видно, чи то в будові їх тіла, чи по його красці і т. і.

Що інакшого є знову народи. Це ґрупа людей, яких лучить національне чуття, спільна мова, спільна минувшина, спільні ідеали і врешті спільний простір, на якому мешкають. І нема ніодного народу, особливо між цивілізованими народами, який під расовим оглядом був би одноманітним. Навпаки народи складаються з ріжних расових відмін, незважаючи на те, що нераз одна відміна раси переважає над іншими. І тому український народ також не є одноцілий під расовим оглядом, хоч переважає між українцями так звана Динарська або Ядранська раса. (Назва походить від того, що ця раса замешкує Динарські гори тай побережжя Ядранського моря). Характеристичні риси цієї раси є такі: високий ріст (у середньому 167 цм.), вищий, як усіх сусідів, груди широкі, ноги довгі, чашка округла, лице подовгасте, ніс простий

Подолянин.

і вузький, волосся переважно темне. Найчистіший такий тип українця знаходиться: в Карпатах, на Покуттю, на Поділлю, на правобережній височині, на лівобережній низині, в Донеччині і Кубанщині. В інших українських землях є трохи інші расові відміни, але взагалі видно перемішання з цим головним типом.

Якеж значіння має такий чи інший расовий склад для народу? Звісно, що раси людей не тільки ріжняться між собою що до зверхнього вигляду, але також що до духових спосібностей. Наприклад чорну (муринську) расу уважається найменше спосібною з усіх рас. І кожна раса визначається своїми характеристичними рисами. З того виходить, що й народи завдяки свому ріжному расовому складови визначаються теж ріжними характеристичними рисами. Північніх ґерман з їх спокійним, зрівноваженим успособленням порівняймо з італійцями, що визначаються дуже веселим і живим успособленням (темпераментом). Зараз побачимо, яка між ними є велика ріжниця. Таксамо й українці мають свої характеристичні риси. Одною з таких є наприклад велика музикальність українців, а при тім гарні голоси, особливо басові. А далі характеристичною рисою українців є задумчивість (мелянхолійність), любов природи, любов родини, нагле захоплення ідеалом, відпорність у приниманню чужих впливів, самопевність одиниці у відношенню до громади (через те — як кажуть деякі — українці не так легко підчиняються волі загалу), але також непостійність у діланню, замало витривалости і т. і. І ці добрі й лихі риси є скрізь поширені між українцями, по части наслідком спадковости по батьках, а по части наслідком впливу свого оточення. А втім ще те треба мати на увазі, що наслідком внутрішньої міґрації, яка відбувалася в звязку з політичними подіями, українці перемішувалися між собою кілька разів. Це мало добрі наслідки, бо відсвіжувалася кров домішкою крови з дальших околиць.

Українка з над Дніпра.

Узагалі видно, що перемішані народи, є спосібнішими на всіх ділянках життя від інших народів. Прикладом можуть бути анґлійці, північні французи, північні німці, північні італійці і. і. У нас це перемішування ішло на велику міру, тимбільше, що природні обставини краю дуже пособляли тому, бо ґрунт всюди родючий, і простір України не переділений ні горами, ні невжитками.

Деякі вчені (особливо польські) були цього погляду, що українці дуже перемішалися на сході, з турецькими племенами, що жили на українських степах там, де тепер мешкають українці. Але цей погляд показався неправдивим, а доказом того є вигляд українця зі степової України. Він не має в собі рисів, якими визначалися турецькі племена: низький ріст, короткі ноги й довгі руки. І тому тільки якийсь малий відсоток українців може бути турецького походження. Це можна дуже добре пояснити собі тим, що степові турецькі народи були в порівнанню з українською масою, далеко менше численні тай багато вигинуло їх, чи то в боротьбі з Україною, чи то в боротьбі між собою. А їх мале число згубилося в українській масі через те, що український народ зачав дуже розростатися особливо від XVIII. століття почавши. Тай сьогодні український народ росте дуже скоро. Навіть при великій смертности у дітей — а це викликане недбалостю батьків — український нарід що до приросту населення перевищає усіх своїх сусідів, а що до числа уродин, то навіть дуже значно. Це не дасться нічим іншим вияснити, як тільки расовим здоровлям.

Тим способом і расова приналежність українців виходить їм на користь. Природа й під цим оглядом як і в багатьох інших оглядах має корисний вплив на долю українського народу. Ми не маємо що боятися, що розплинемося в якійсь чужій національній масі. Наш нарід надто великий числом, а ця велика численність

Гуцул.

запевнена і для майбутности. І тому хочби політичні обставини були навіть дуже некорисні, всеж таки ця велика маса прийде до свого голосу.

Дуже велика шкода, що наслідком недостатку статистичного матеріялу не маємо відомостей, як представлявся в минулому наш нарід що до своєї чисельности. І тому в цій справі можна подати тільки загальні тай то непевні відомости. Дещо було вже сказане в цій справі. Для першої доби існування Київської держави подано було загально около пів міліона населення. Очевидячки пізніше кількість українців повинна була збільшитися, особливо на західних землях, де життя було спокійніше і безпечніше. Около 1600 року можна рахувати кількість всіх українців приблизно на два міліони голов. За часів гетьмана Кирила Розумовського було в українській державі около два міліони населення, але, звісно, тодішня українська держава обіймала мало що більше як четвертину тодішнього українського етнографічного простору. Сьогодні кількість українців на суцільнім етнографічнім просторі доходить майже до 40 міліонів, і тим способом наш нарід є другим, що до величини славянським народом.

Відповідно до такого приросту населення збільшився також і український етнографічний простір. Зближеним до нинішнього був український простір з X. століття. Опісля він зменшився і найменшим був в першій половині XVI. століття. Почавши від XVI. століття він зачав збільшуватися, аж дійшов до сучасних великих розмірів. Під цим оглядом ніодин нарід в Европі за виїмком московського не збільшив так значно свого простору, як наш нарід. А справа так представляється, що і в майбутності він буде ще збільшатися в околицях Кавказу, Каспійського моря та на Кримі. Взагалі видно, що кольонізаційний розмах йде в напрямі полуднево-східнім. Але зате на заході понесли ми втрати на користь поляків,

Кубанський козак.

словаків та ромунів. І ще втрата в цім, що число не-українців на українськім просторі збільшилося в порівнанню з тим, що було за княжої доби. Сьогодні на українськім просторі живе около двацять кілька відсотків не-українців. Цей відсоток досить великий і він іде на рахунок того, що по містах є дуже багато не-українців: жидів, москалів, поляків і німців.

Що до способу розселення на українських землях, то воно визначається тим, що переважна частина населення мешкає по селах, а далеко менча по містах. І так воно було протягом цілої нашої історії. Так було за нашої княжої чи козацької доби скрізь по цілій Европі, за виїмком Італії і Візантійської держави, де відсоток мійського населення був далеко більший. Тільки в тому ріжниця, що коли в західній Европі зачали збільшатися міста, особливо почавши від XVI. століття, тут на сході Европи, отже й на Україні, (таксамо на польських землях), настав що до міст застій. Сьогодні навіть пята частина населення не мешкає по містах на українській землі. Це доказ, що Україна є хліборобською країною і що тут промисл і торговля не є добре розвинені.

Що на Україні так мало мійського населення, тай ще до того з малим відсотком українців, то це не є корисною проявою, бо міста особливо більші є осередками культури й цивілізації, тай в містах легче зорґанізувати людність, бо там вона зібрана в більшому числі на невеликім просторі. Але це повинно в майбутньому змінитися, як тільки промисл і торговля збільшаться на Україні. Тоді можуть повстати великі торговельні й промислові міста.

А втім зріст міст залежить від ріжних чинників. Міста на Україні завдячують свій зріст ріжним чинникам, а між тим також і природі. Наше найдавніше і найславніше місто, Київ завдячувало своє повстання і ріст тому, що воно було положене над найбільшою українською рікою, в місці, де сходився водний шлях Десни,

Київ.

а передтим Березина й Припеть, і кінчилися ліси, які були захистом для населення в тих небезпечних часах. Київ був отже торговельним містом і таким він зістав протягом цілої нашої історії, не зважаючи на те, що став також політичним осередком, а разом з тим і культурним. Повстання Одеси зменшило торговельне значіння Києва. Сьогодні він не є навіть політичним осередком, а замість того є ним Харків. Але Харків може бути столицею тільки так довго, аж поки не скінчиться революція на Україні. По її закінченню Київ знову стане столицею України і тільки він може стати осередком незалежної української держави. Всеж таки і тепер Київ є культурним осередком і дійсною столицею України, бо Київ має надто давню минувшину. А маємо приклади, що нераз тільки завдяки своїй минувшині міста вдержують своє значіння, як наприклад нинішні Атени в Греції. Тому Київ має запевнене значіння в майбутньому.

Побіч Києва до більшого значіння дійшов Галич. Він завдячує свій ріст природним обставинам, бо положений над Дністром, який давнішими часами мав торговельне значіння. Пізніше він став також політичним осередком Галицько-волинської держави.

Львів був зпочатку місцевістю, яка мала тільки стратеґічне значіння, а щойно пізніше здобув також торговельне значіння. Таке стратеґічне й політичне значіння мав за княжої доби Перемишль, Червень, Теребовля та Холм. Володимир мав політичне й торговельне значіння, Пинськ політичне й стратеґічне. Чернігів — політичне й торговельне.

За часів козацької доби прийшов до значіння Чигирин, який мав політичне й стратеґічне значіння, Глухів — політичне значіння, і таксамо Батурин.

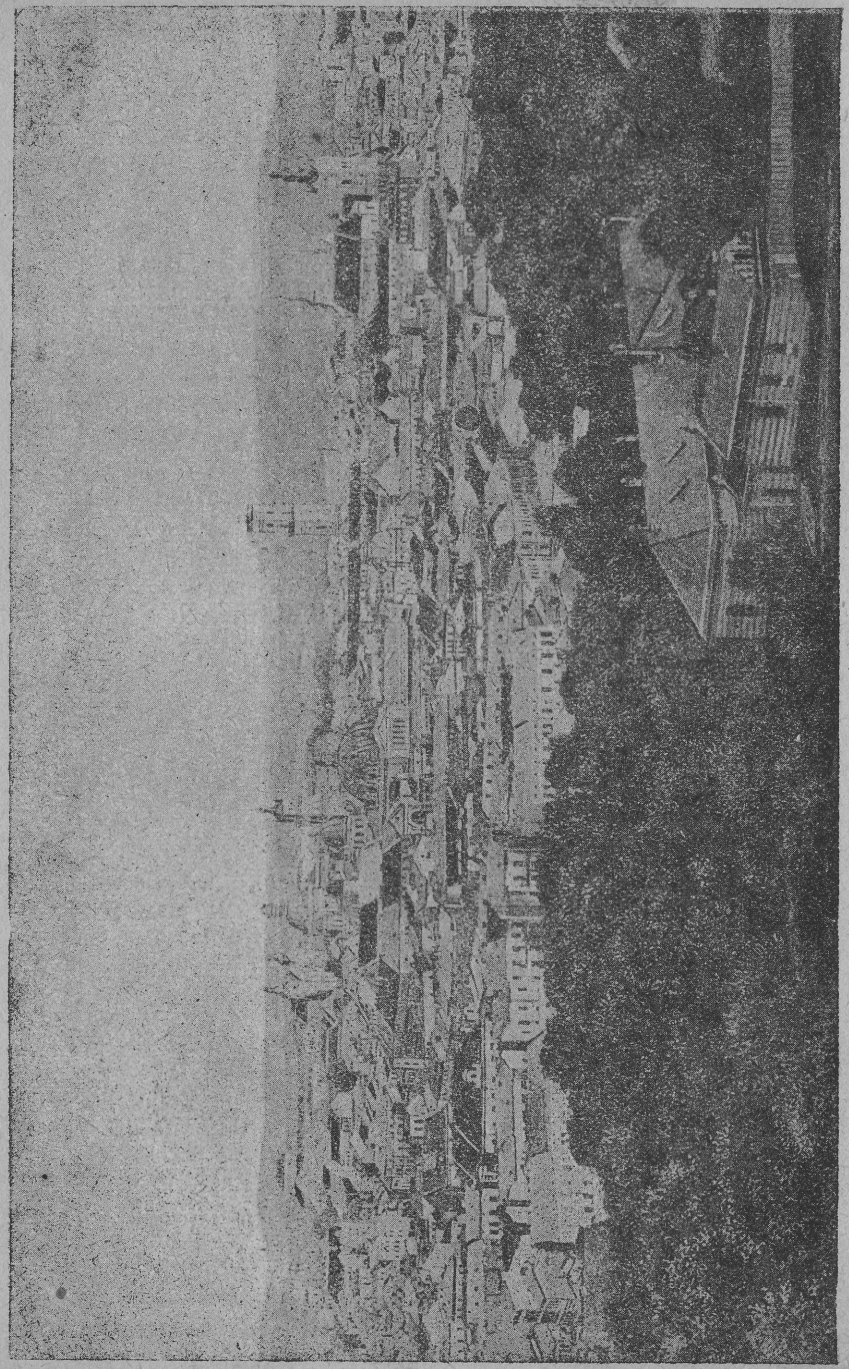
З новіших міст: Полтава й Харків завдячують свій ріст торговлі, а Харків ще й промислови. Цьомуж послідньому завдячує свій ріст Січеслав,

Єлисавет і інші. Одеса, Херсон це чисто торговельні міста.

З усього того видно, що міста завдячують своє повстання, ріст і значіння ріжним чинникам, а між тим і природним обставинам, бо важною справою є положення міста, чи воно над рікою, в якій околиці — багатій чи бідній, над морем, чи в глибині суші, на торговельних шляхах чи подальше від них.

Що до українських міст, то вони за часів Київської держави повставали особливо над Дніпром і його притоками. У західній частині подібну ролю мав Дністер, Сян і Буг.

Найбільше міст було все в північно-західній і осередній Україні. Чим ближче до степів, міст було менше і вони були радше тільки обороннними замками, ніж містами. Так було особливо в XVI. століттю в полудневім поясі тодішньої хліборобської України, що межувала зі степом. Щойно по розбиттю кримської Орди, а потім з розвитком промислу на степовій Україні над Інгулом і в Донеччині зачали повставати й рости міста на давній степовій Україні, над берегами Чорного моря і в Донеччині. Як видно сьогодні, найскоріший ріст виказують міста положені на полудневому сході. І в майбутньому буде так представлятися справа, бо цей ріст на полудневому сході України буде стояти в тісному звязку з давним розвитком промислу в полуднево-східній части України і торговлею на водах Чорного моря. Всеж таки — як це вже раз було сказано — не можна собі представити, щоби в майбутності Україна стала краєм з промисловим характером і щоби більшість людности займалася промислом і торговлею. Український ґрунт є надто плодовитий і він при старанній управі може приносити такі великі користи, що людність ніколи не замінить свої орні поля на пасовиска для овець, як це сталося в промисловій Анґлії. Через те Україна зістанеться і надалі хліборобським краєм. Інша річ,

Львів.

що відсоток людей, які посвятяться торговлі і промислови буде більший, ніж це є тепер. А тоді міста будуть відгравати більшу ролю у нас, як тепер. І тільки дуже важною буде річю, щоби ці міста мали далеко більше українців, як тепер. Природа дала нам в нашім краю великі багацтва, і це вже від нас залежить, щоби ці багацтва вміли використати для себе передовсім українці. І тому всякі почини, що змагають до зміцнення українського елєменту по містах, мають незвичайно велике значіння. Тепер ця справа не представляється для нас добре, але можемо потішити себе, що на всіх землях українських українці по містах здобувають постепенно значіння. Це дуже гарний завдаток на майбутнє.

Україна є самостійною природною одиницею.

Застанавляючися над впливом природи на історію України варто ще взяти під увагу одну справу. Звісно, що суша на земній кулі не є одноцілою масою, а складається з кількох осібних частин, відділених від себе океанами. Ці части називаються континентами. Отже таких головних континентів є чотири: 1) так званий старий світ, який знову складається з Азії, Африки й Европи, 2) Америка, яка складається знову з двох частей, з північної і полудневої Америки, 3) Антарктида, це є континент положений навколо полудневого бігуна, і 4) Австралія. Ці континенти називаются осібними природними, чи ґеоґрафічними одиницями. Тому, що вони від себе виразно відділені, їх легко найти на кожній ґеоґрафічній карті.

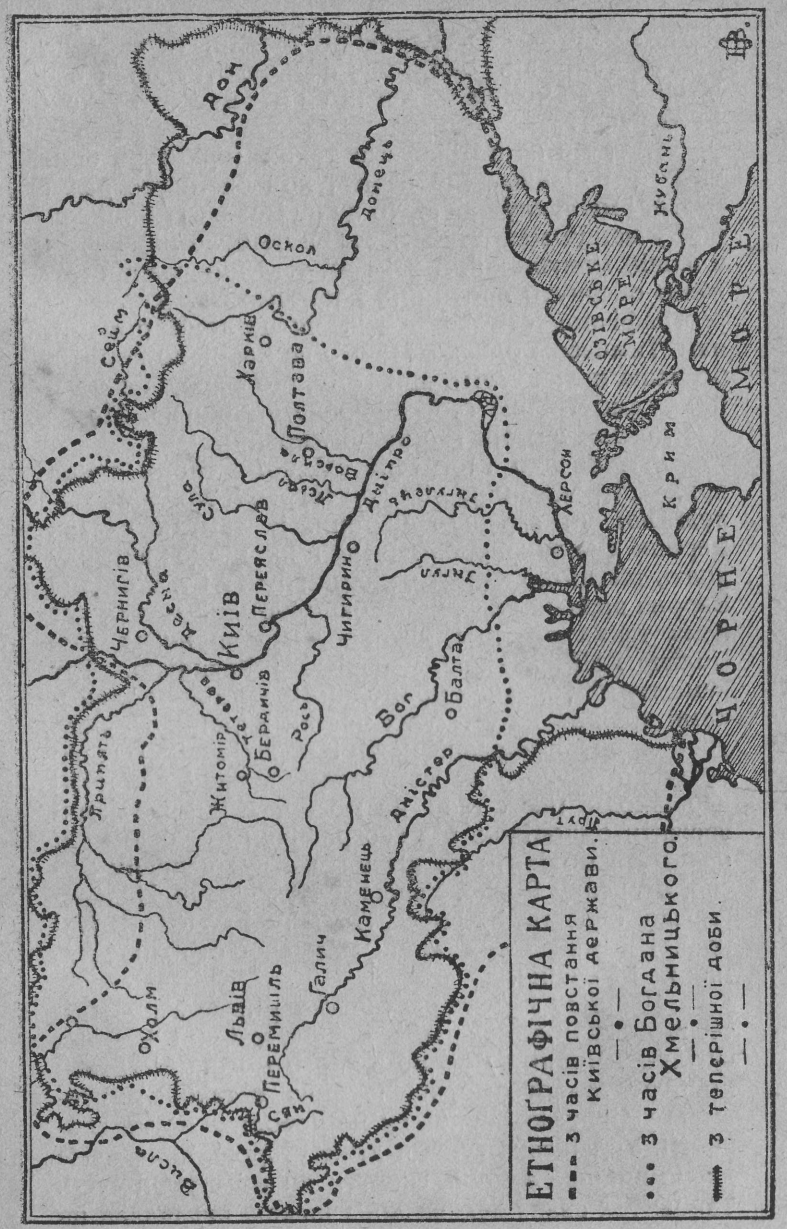
Але кожний з цих континентів можна поділити знову на частини, бо континенти не виглядають у всіх своїх частинах однаково. Ці частини теж є ґеоґрафічними одиницями, більше, чи менше самостійними. Ці частини виступають на ґеоґрафічній карті найвиразніше тоді, як вони є від-

ділені від інших природними межами. Але й без цього вони можуть бути чимось осібним, вони можуть бути осібними ґеоґрафічними одиницями, як що вони відріжняються від сусідних країн певними осібними ґеоґрафічними рисами, вони можуть мати наприклад інакшу прямовісну будову, інакше наводнення, інакший клімат, рістню і т. і., ніж сусідні з ними країни. І тому такі краї, хоч і не мають виразних природних меж, теж є осібними, самостійними природними одиницями.

Тих кілька уваг зроблено тому, бо належалоб ще дати відповідь на одно питання: чи Україна є самостійною природною, чи там ґеоґрафічною одиницею чи ні? А відповідь нам потрібна нетільки тому, що під тим оглядом не є однаковий погляд наших ґеоґрафів, а ґеоґрафів польських і московських. Це могло би бути байдуже для нас почасти, але воно таким остільки не може бути, що ці польські і московські ґеоґрафи доходять до таких висновків, які зовсім не йдуть по лінії наших змагань.

Польські ґеоґрафи стоять на тому, що Україна під ґеоґрафічним оглядом не є чимось осібним від Польщі остільки, що вони цілу Україну аж по Дніпро уважають за одно з ґеоґрафічною Польщею, і представляють собі, що цілий край від ріки Одри і Балтійського моря аж по Дніпро і Чорне море уважають за одноцілу ґеоґрафічну одиницю.

Ще більше нехтують Україною московські ґеоґрафи. Вони просто не признають того, що Україна є самостійною ґеоґрафічною одиницею, а всі українські землі, отже й всі ті, що до них мають претенсії польські ґеоґрафи, рахують за одно з московськими землями під ґеоґрафічним оглядом. І чомуж би воно не могло так бути? Можна було не признавати навіть імени України, можна було вмавляти в себе і в інших, що нема українського народу, а є тільки один, неподільний „русский“ нарід, то чомуж не можна би й під ґеоґрафічним оглядом не признавати Україні ніяких особливостей? І це дуже добрий приклад, як нераз

наука сходить на невідповідні шляхи, та стає на услуги політики. Били нас фільольоґи, били нас історики, то чомуж не могли би нас вдарити також і ґеоґрафи?

Але ми не потребуємо таких мірковань боятися тим більше, що навіть, хоч би ці ґеоґрафи навіть і мали слушність, то це не може бути рішаючим у нашій майбутності, як це не було рішаючим в нашій минувшині. А втім ми такі міркування можемо обернути проти них і таксамо їм відмовляти ґеоґрафічної самостійности, як це вони роблять нам. Тимчасом однакож цього не потрібно робити, бо наша наука стоїть при тому, що Україна є осібною, самостійною ґеоґрафічною одиницею. На це дає докази знання ґеоґрафії України.

Тільки до ґеоґрафії східної Европи треба прикласти іншу міру ніж до ґеоґрафії західної, полудневої чи середної Европи. В тамтих частях Европи є велике урозмаїчення як щодо вигляду краю, так щодо клімату, рістні, ґрунту і т. і. Східна Европа визначається більшою одноманітностю, тут нема таких великих ріжниць, як наприклад між Італією і Німеччиною, Еспанією і Францією. Тут нема таких виразних природних меж між поодинокими краями, як у тамтих частях Европи. Замість того є тут невиразні межі і перехід від одного краю до другого не натрапляє на ніякі природні перешкоди. Всеж таки не можна східної Европи уважати одноцілою під ґеоґрафічним оглядом і її належить поділити на кілька частин: північну Росію, осередну Росію, Уральщину, Україну, Надкаспійську область, Білорусь, Польщу і надбалтійські краї. І кожна з тих країн має свої особливости, має їх і Україна.

Першою характеристичною рисою України є те, що вона одинока між краями східної Европи сусідує з Чорним морем, з якого можна дістатися до Середземного моря. Інакшою є також минувшина української землі, як це доводить наука ґеольоґії. Українська суша є дуже старою, вона дуже давно вийшла з моря, скорше, як усі сусідні суші. Також так звана ледова доба інакше виглядала на

Україні ніж у Польщі або в Московщині. Ціла Польща і ціла Московщина були в цій добі покриті ледом, тимчасом як Україна тільки на невеликих просторах, на північнім заході була покрита ледом, а на українській суші було вже тоді багато рік, які мали свій початок в розтоплених ледняках.

Також і що до прямовісної будови Україна є осібною країною від інших, бо всі українські височини є останками давних гір, що тягнулися від Волині аж по Донеччину. А що до відношення до московських височин, то наші височини визначаються далеко більшою ріжноманітностю ніж тамті, і від московських і польських ріжняться також тим, що мають багато ярів, якими пливуть наші ріки. Одні тільки Карпати — можна би сказати — лучать разом Україну й Польщу, але навіть і тут є відміна, бо західні Карпати значно ріжняться від східних. В західних є пять ланцюгів, а тимчасом головною рисою східних Карпат є існування двох кітловин.

Таксамо що до наводнення Україна є самостійною, бо вона є областю Чорного моря, а до цієї области не належить ні Польща ні Московщина.

Клімат України є теж відмінним від клімату Польщі і Московщини. Він ріжниться як щодо температури і часу тривання літа і зими, так щодо повітряних опадів, щодо вітрів і т. і.

Славним на цілий світ є український чорнозем завдяки своїй незвичайній родючости. В корінній Польщі нема такого чорнозему, а в Московщині є він тільки в полудневій частині.

Таксамо й рістня України має своє осібне становище, бо тимчасом як Польща й Московщина продукують головно жито й пшеницю, то Україна продукує передусім пшеницю і ячмінь.

Що до земних скарбів, то вони творять на Україні осібну область, яка зовсім не лучиться ні з польською областю земних скарбів ні з московською областю.

А коли додати до того ще й те, що на українських землях мешкає інша відміна раси ніж

у Польщі або в Московщині, то усе показує, що нема підстави відмовляти Україні осібних ґеоґрафічних рисів і тимсамим ґеоґрафічної самостійности.

Загальні висновки.

По тім усім, що сказано, можна поробити собі деякі висновки. Передусім це ясне, що природа мала великий вплив на історію України, а цей вплив її був переважно корисним.

Отже корисним було положення України за часів княжої держави, бо тоді Україна була положена недалеко від тодішних візантійських і арабських країв з високою цивілізацією. Таксамо корисним був вплив Чорного моря протягом цілої нашої історії, а передовсім за княжої доби, бо туди йшла торговля України з цивілізованими краями. Корисною була теж прямовісна будова, бо вона не робила ніяких перешкод у взаїмно-відносинах українців, і це причинилося до єдности мови, звичаїв і расової єдности. Корисну ролю відограли — як знаємо — ріки, бо ріками йшла торговля і над ними повставали державні осередки. Рівнож корисним був вплив клімату, бо він уможливив існування багатої рістні й звірні на Україні. Родючість українського ґрунту приносила Україні добробут, хоч при тім усім вона була приманою для сусідів з біднішим ґрунтом і тягнула їх на Україну. Двояке значіння мали ліси. З одного боку вони були захистом для людности, що тікала перед степовиками і тому тут повстав осередок держави, а з другого боку надто великі простори лісів були причиною, що між поодинокими частями просторої Київської держави не було тісної звязи, і через те вона розпалася на частини. Але коли пізніше повитинано частинно ліси, то очевидячки ця перешкода була вже усунена і її вже не видно в козацькій добі.

Що до некорисних впливів, то було вказано на те, що сусідство зі степами дуже пошкодило Україні. Недостаток природних меж і надто великий простір теж мав вплив некорисний, а некорисним було також ґеоґрафічне положення України за козацької доби.

Як жеж тепер ця справа представляється і як вона буде представлятися у майбутньому?

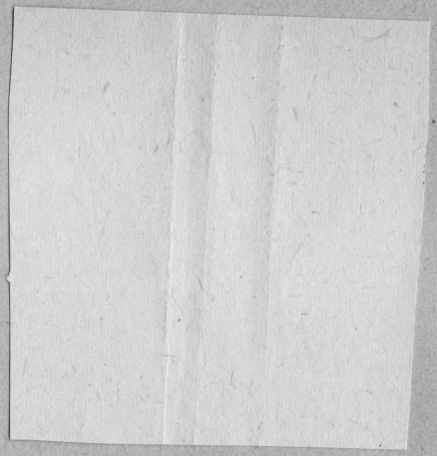
Отже що до тих чинників, які ділали корисно, то вони й тепер і в майбутності будуть таксамо корисно ділати. Йде тільки о ці некорисні впливи.

Отже що до недостатку природних меж, то це очевидячки зістанеться так і на будуче і Україна буде мусіла все мати на увазі своїх полуднево - західних, західних і північних сусідів (ромунів, поляків і москалів). Але зате цілком інакше представляється справа зі степом, з тим степом, що нам тільки біди накоїв протягом нашої історії. Сьогодні цей страшний колись степ є великою цінностю України. Тут тепер родиться велика маса збіжжя, а кромі того є тут цінні земні скарби. Можна сказати, що тут на полудневій Україні, на цих колишніх степах буде в майбутності (тай тепер вже лежить) осередок господарського життя, бо тут звяжеться хліборобська Україна з промисловою Україною, а звяже їх торговля.

Великий простір України вийде в майбутності тільки на користь. Вже тепер Україна не є завеликою для її населення, тим більше це буде так у майбутності. Відношення між простором і кількостю населення буде зовсім правильне, бо простір буде можна перемогти, не так як це було за княжої доби. А ґеоґрафічне положення України теж поліпшується з кожним роком. Краї турецькі загосподаровуються чим раз більше, тай може недалекий час, як ціла Передня Азія поступить наперед. А тоді буде кому спродавати українські товари. Дуже корисним є те, що Україна має тепер побережжя Чорного моря і українська маса так міцно тут розсілася, як ніколи перед тим.

А коли додати до того всього те, що український нарід дуже зростає чисельно і то так скоро, як ніодин нарід в Европі, то при такім ко-

рисніm впливі природи майбутне українського народу заповідається дуже гарно. І тільки від нас самих, тай від цих поколінь, що прийдуть за нами, буде залежати, щоби не попсувати цієї гарної нашої майбутності.

ЗМІСТ.

	Стр.
Вступні уваги	3
Природа і історія народів	4
Географічне положення України та його наслідки	8
Простір України і його відношення до населення	16
Межі України. Прамовісна будова України. Ґрунт	28
Значіння рік	36
Клімат і багатства України, давніше й тепер	40
Расова приналежність Українців. Розселення людности на Україні давніше й тепер. Етнографічні відносини на Україні	54
Україна є самостійною природною одиницею	67
Загальні висновки	72